CONCLUZIILE AVOCATULUI GENERAL NIILO JÄÄSKINEN prezentate la 15 iulie 2010[1]

I — Introducere ..... I - 3596

II — Cadrul juridic ..... I - 3597

A — Dreptul Uniunii ..... I - 3597

1. Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene ..... I - 3597

2. Tratatul CE ..... I - 3597

3. Directiva 2000/78 ..... I - 3598

B — Dreptul național ..... I - 3599

1. Legea fundamentală ..... I - 3599

2. Legea privind uniunea consensuală înregistrată ..... I - 3600

3. Dispozițiile aplicabile în landul Hamburg în materie de asigurare ..... I - 3600

4. HmbZVG ..... I - 3601

5. Prima RGG ..... I - 3602

III — Acțiunea principală ..... I - 3602

IV — Trimiterea preliminară ..... I - 3604

V — Analiză ..... I - 3607

A — Introducere ..... I - 3607

B — Cu privire la domeniul material de aplicare al Directivei 2000/78 ..... I - 3609

1 — Limba originală: franceza.

1. Cu privire la articolul 3 alineatul (3) din Directiva 2000/78 ..... I - 3609

2. Cu privire la considerentul (22) al Directivei 2000/78 ..... I - 3614

C — Cu privire la existența unei discriminări pe motive de orientare sexuală în sensul Directivei 2000/78 ..... I - 3617

1. Cu privire la discriminarea directă ..... I - 3617

2. Cu privire la discriminarea indirectă ..... I - 3622

3. Concluzie intermediară ..... I - 3625

D — Cu privire la încălcarea articolului 141 CE sau a unui principiu general al dreptului Uniunii ..... I - 3626

E — Cu privire la aspectele temporale ale cauzei ..... I - 3631

1. Cu privire la efectele în timp ale dreptului la egalitate de tratament ..... I - 3631

2. Cu privire la limitarea în timp a efectelor hotărârii Curții ..... I - 3636

F — Cu privire la coroborarea dintre principiul egalității de tratament și un obiectiv rezultat din dreptul național, precum protecția specială a căsătoriei și a familiei ..... I - 3638

1. Cu privire la supremația principiului dreptului Uniunii referitor la egalitatea de tratament ..... I - 3638

2. Cu privire la eventuala justificare a unei discriminări printr-un obiectiv rezultat din dreptul național ..... I - 3640

VI — Conclusion ..... I - 3642

I — Introducere

1. Cererea de pronunțare a unei hotărâri preliminare privește interpretarea principiilor generale și a dispozițiilor dreptului Uniunii, atât primar, cât și derivat, privind discriminarea pe motive de orientare sexuală în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă.

2. Această cerere a fost formulată în cadrul unui litigiu între domnul Römer, pe de o parte, și Freie und Hansestadt Hamburg [2], pe de altă parte, având ca obiect refuzul acestuia din urmă de a-i acorda dreptul la o pensie complementară pentru limită de vârstă într-un cuantum la fel de ridicat ca acela pe care îl solicita, având în vedere că modul de calcul reținut de fostul său angajator era mai favorabil pentru beneficiarii căsătoriți decât pentru beneficiarii care, ca și el, trăiesc în cadrul unei uniuni consensuale înregistrate în conformitate cu dreptul german.

3. Trimiterea preliminară oferă Curții posibilitatea de a preciza, chiar de a completa, poziția pe care a adoptat-o în Hotărârea Maruko [3], pronunțată în Marea Cameră la 1 aprilie 2008, care privea refuzul opus unui bărbat care a încheiat o uniune consensuală înregistrată, al cărui partener decedase, de a beneficia de o pensie plătită în temeiul prestațiilor în favoarea urmașilor prevăzute de sistemul obligatoriu de asigurare profesională la care fusese afiliat partenerul său decedat. În plus, Curtea are posibilitatea de a se exprima cu privire la domeniul de aplicare al jurisprudenței sale în ceea ce privește dreptul la un tratament egal pe care a dezvoltat-o în special prin intermediul Hotărârilor Mangold [4] și Kücükdeveci [5], într-un domeniu paralel cu discriminarea bazată pe orientarea sexuală, și anume, acela al discriminării pe motive de vârstă.

4. În prezenta cauză, Curții i se solicită în special să delimiteze domeniul material de aplicare al Directivei 2000/78/CE a Consiliului din 27 noiembrie 2000 de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă [6], să detalieze elementele constitutive ale unei discriminări directe sau indirecte pe motive de orientare sexuală, în sensul acestui text sau al altor norme de drept al Uniunii, precum și să definească efectele în timp ale răspunsurilor care vor fi formulate. Din păcate, această misiune se dovedește mai dificil de îndeplinit de către Curte în ceea ce privește, în special, înțelegerea dreptului național, pentru faptul că Republica Federală Germania s-a abținut să prezinte observații privind întrebările preliminare, în timp ce landul Hamburg s-a limitat să depună înscrisuri foarte sumare în dosarul deschis în fața Curții.

2 — „Orașul liber și hanseatic Hamburg” este în același timp un oraș și unul dintre cele 16 state federale (Länder) care compun Republica Federală Germania. Potrivit articolului 4 alineatul (1) din Constituția Orașului Hamburg (Verfassung der Freien und Hansestadt Hamburg) din 6 iunie 1952, activitățile statale și municipale nu sunt separate.

3 — Hotărârea din 1 aprilie 2008 (C-267/06, Rep., p. I-1757).

4 — Hotărârea din 22 noiembrie 2005 (C-144/04, Rec., p. I-9981).

5 — Hotărârea din 19 ianuarie 2010 (C-555/07, Rep., p. I-365).

6 — JO L 303, p. 16, Ediție specială, 05/vol. 6, p. 7.

II — Cadrul juridic

A — *Dreptul Uniunii* [7]

1. Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene

5. Articolul 21 alineatul (1) din Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene [8] este formulat după cum urmează: „Se interzice discriminarea de orice fel, bazată pe motive precum sexul, rasa, culoarea, originea etnică sau socială, caracteristicile genetice, limba, religia sau convingerile, opiniile politice sau de orice altă natură, apartenența la o minoritate națională, averea, nașterea, un handicap, vârsta sau orientarea sexuală".

2. Tratatul CE

6. Tratatul de la Amsterdam [9] a introdus o nouă redactare a articolului 13 alineatul (1) în Tratatul CE, conform căreia „[f]ără a aduce atingere celorlalte dispoziții din prezentul tratat și în limitele competențelor pe care acesta le conferă Comunității, Consiliul, hotărând în unanimitate la propunerea Comisiei și după consultarea Parlamentului European, poate lua măsurile necesare în vederea combaterii oricărei discriminări bazate pe sex, rasă sau origine etnică, pe religie sau convingeri, pe handicap, vârstă sau orientare sexuală".

7. Articolul 141 CE prevede:

„(1) Fiecare stat membru asigură aplicarea principiului egalității de remunerare între lucrătorii de sex masculin și cei de sex feminin, pentru aceeași muncă sau pentru o muncă de aceeași valoare.

(2) În sensul prezentului articol, prin remunerație se înțelege salariul sau suma obișnuită de bază sau minimă, precum și toate celelalte drepturi plătite, direct sau indirect, în numerar sau în natură, de către angajator lucrătorului pentru munca prestată de acesta.

7 — Din moment ce acțiunea principală privește aplicarea unor dispoziții de drept german în versiunea anterioară intrării în vigoare a Tratatului FUE, la 1 decembrie 2009, se va face trimitere la dispozițiile Tratatului CE conform numerotării aplicabile înainte de această dată.

8 — Proclamată la Nisa la 7 decembrie 2000 (JO C 364, p. 1), modificată și învestită cu valoare juridică obligatorie cu ocazia adoptării Tratatului de la Lisabona (JO 2007, C 303, p. 1, denumită în continuare „Carta drepturilor fundamentale").

9 — JO 1997, C 340, p. 1.

Egalitatea de remunerare, fără discriminare pe motiv de sex, presupune ca:

(a) remunerația acordată pentru aceeași muncă plătită la normă să fie stabilită pe baza aceleiași unități de măsură;

(b) remunerația acordată pentru aceeași muncă plătită cu ora să fie aceeași pentru locuri de muncă echivalente.[…]"

3. Directiva 2000/78

8. Considerentele (13) și (22) ale Directivei 2000/78, care a fost adoptată în temeiul articolului 13 CE, prevăd:

„(13) Prezenta directivă nu se aplică regimurilor de securitate socială și de protecție socială ale căror avantaje nu sunt asimilate unei remunerații în sensul atribuit acestui termen în aplicarea articolului 141 din Tratatul de instituire a Comunității Europene și nici plăților de orice natură efectuate de către stat, care au ca obiectiv accesul la încadrare în muncă sau menținerea lucrătorilor în funcție.

[…]

(22) Prezenta directivă nu aduce atingere legislațiilor naționale privind starea civilă și nici prestațiilor care decurg din aceasta."

9. Articolul 1 din aceeași directivă prevede:

„Prezenta directivă are ca obiectiv stabilirea unui cadru general de combatere a discriminării pe motive de apartenență religioasă sau convingeri, handicap, vârstă sau orientare sexuală, în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă, în vederea punerii în aplicare, în statele membre, a principiului egalității de tratament."

10. Potrivit articolului 2 din directiva menționată:

„(1) În sensul prezentei directive, prin principiul egalității de tratament se înțelege absența oricărei discriminări directe sau indirecte, bazată pe unul din motivele menționate la articolul 1.

(2) În sensul alineatului (1):

(a) o discriminare directă se produce atunci când o persoană este tratată într-un mod mai puțin favorabil decât este, a fost sau va fi tratată într-o situație asemănătoare o altă persoană, pe baza unuia dintre motivele menționate la articolul 1;

(b) o discriminare indirectă se produce atunci când o dispoziție, un criteriu sau o practică aparent neutră poate avea drept consecință un dezavantaj special pentru persoane de o anumită religie sau cu anumite convingeri, cu un anumit handicap, de o anumită vârstă sau de o anumită orientare sexuală, în raport cu altă persoană, cu excepția cazului în care:

(i) această dispoziție, acest criteriu sau această practică este obiectiv justificată de un obiectiv legitim, iar mijloacele de realizare a acestui obiectiv sunt adecvate și necesare […]"

11. Articolul 3 din Directiva 2000/78 este formulat după cum urmează:

„(1) În limitele competențelor conferite Comunității, prezenta directivă se aplică tuturor persoanelor, atât în sectorul public, cât și în cel privat, inclusiv organismelor publice, în ceea ce privește:

[…]

(c) condițiile de încadrare și de muncă, inclusiv condițiile de concediere și de remunerare;

[…]

(3) Prezenta directivă nu se aplică plăților de orice natură efectuate de regimurile publice sau asimilate, inclusiv de regimurile publice de securitate socială sau de protecție socială. […]"

12. În conformitate cu articolul 18 primul paragraf din Directiva 2000/78, statele membre trebuiau, în principiu, să adopte actele cu putere de lege și actele administrative necesare pentru a se conforma acesteia până la 2 decembrie 2003 sau puteau încredința partenerilor sociali punerea în aplicare a acestei directive pentru acele dispoziții privind acordurile colective.

B — *Dreptul național*

1. Legea fundamentală

13. Articolul 6 alineatul (1) din Legea fundamentală a Republicii Federale Germania (Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, denumită în continuare „Legea fundamentală") [10] prevede: „Căsătoria și familia beneficiază de protecția specială a statului".

10 — Legea fundamentală pentru Republica Federală Germania din 23 mai 1949, BGBl. III, 100-1.

2. Legea privind uniunea consensuală înregistrată

14. Articolul 1 din Legea privind uniunea consensuală înregistrată (Gesetz über die Eingetragene Lebenspartnerschaft) din 16 februarie 2001 [11], în versiunea modificată prin Legea din 15 decembrie 2004 [12] (denumită în continuare „LPartG"), prevede, în ceea ce privește forma și condițiile de stabilire a unei asemenea uniuni:

„(1) Două persoane de același sex stabilesc o uniune consensuală atunci când declară reciproc, personal și una în prezența celeilalte, că doresc să conviețuiască într-o uniune consensuală (parteneri de viață). Declarațiile nu pot fi afectate de condiție sau de termen. Declarațiile produc efecte dacă sunt făcute în fața autorității competente. […]"

15. Articolul 2 din LPartG prevede:

„Partenerii de viață își datorează reciproc ajutor și asistență și se obligă reciproc la conviețuire. Aceștia își asumă responsabilități unul față de celălalt."

16. Potrivit articolului 5 din legea menționată:

„Partenerii de viață sunt reciproc obligați să contribuie în mod adecvat la nevoile rezultate din conviețuire prin munca și prin patrimoniul lor. Articolele 1360 a doua teză, 1360a și 1360b din Codul civil [Bürgerliches Gesetzbuch, denumit în continuare «BGB»], precum și articolul 16 al doilea paragraf se aplică prin analogie."

17. Articolul 11 alineatul (1) din aceeași lege, referitor la celelalte efecte ale uniunii consensuale, prevede:

„Cu excepția unor dispoziții contrare, partenerul de viață este considerat membru al familiei celuilalt partener de viață."

3. Dispozițiile aplicabile în landul Hamburg în materie de asigurare

18. Dreptul intern relevant privind acțiunea principală cuprinde două acte legislative care au fost adoptate de landul Hamburg [13], și anume Legea din 7 martie 1995 referitoare

11 — BGBl. 2001 I, p. 266.

12 — BGBl. 2004 I, p. 3396. Potrivit instanței de trimitere, aceste dispoziți sunt cele relevante în speță.

13 — Informațiile oferite de instanța de trimitere, precum și de Comisie nu sunt complete în ceea ce privește textul exact al dispozițiilor aplicabile. Totuși, considerăm că acestea sunt suficiente pentru examinarea, în privința dreptului Uniunii, a prestațiilor plătite pe baza acestora.

la asigurarea suplimentară (Hamburgisches Zusatzversorgungsgesetz, denumită în continuare „HmbZVG”) [14] și legea referitoare la pensiile complementare pentru limită de vârstă și de urmaș ale angajaților Freie und Hansestadt Hamburg (Erstes Ruhegeldgesetz der Freien und Hansestadt Hamburg, denumită în continuare „Prima RGG”) [15], în versiunea din 30 mai 1995, modificată ultima dată la 2 iulie 2003.

4. HmbZVG

19. Articolul 1 din HmbZVG menționează că acesta se aplică persoanelor angajate de Freie und Hansestadt Hamburg, precum și oricărei persoane căreia Freie und Hansestadt Hamburg trebuie să îi plătească o pensie în sensul articolului 2 (titulari de pensii). Potrivit acestui articol, pensia se acordă sub forma unei pensii pentru limită de vârstă (articolele 3-10) sau de urmaș (articolele 11-19). Articolul 2 bis prevede că angajații participă la cheltuielile de pensie plătind o cotizație al cărei cuantum inițial se ridică la 1,25 %. Potrivit articolului 2 ter, obligația de a plăti cotizația începe la data încheierii raportului de muncă și se termină la data încetării acestuia din urmă. Articolul 2 quater prevede că această cotizație este calculată pe baza remunerației impozabile încasate de angajat și că este lichidată printr-o reținere din remunerație.

20. Articolul 6 din HmbZVG prevede că cuantumul lunar al pensiei pentru limită de vârstă este echivalent, pentru fiecare an întreg al perioadei de încadrare în muncă ce dă dreptul la o pensie pentru limită de vârstă, cu 0,5 % din remunerațiile care intră în calculul pensiei [16].

21. Remunerațiile care intră în calculul pensiei pentru limită de vârstă sunt detaliate la articolul 7 din HmbZVG, în timp ce perioadele de încadrare în muncă ce dau dreptul la o pensie pentru limită de vârstă, precum și cele care sunt excluse sunt definite la articolul 8.

22. Articolul 29 din HmbZVG privește dispozițiile tranzitorii referitoare la titularii de pensii care intrau sub incidența Primei RGG în sensul articolului 1 alineatul (1) a doua teză. Articolul 29 alineatul (1), coroborat cu alineatul (5) al acestuia, prevede că respectiva categorie a titularilor de pensii continuă să dobândească, prin derogare în special de la articolul 6 alineatele (1) și (2), o pensie egală cu cuantumul de care beneficiau în iulie 2003 sau cu cea la care aceștia ar fi avut dreptul, în temeiul alineatelor (2) și (4) ale aceluiași articol, în decembrie 2003.

14 — HmbGVBl. p. 53.

15 — Gesetz über die zusätzliche Alters und Hinterbliebenenversorgung für Angestellte und Arbeiter der Freien und Hansestadt Hamburg (Erstes Ruhegeldgesetz – 1. RGG) in der Fassung der Bekanntmachung vom 30 Mai 1995 (GVBl. p. 108).

16 — Comisia arată că „o normă similară este prevăzută de asemenea la articolele 1, 1 bis, 1 ter, 1 quater, 6, 7 și 8 din Prima RGG”.

5. Prima RGG

23. Articolul 10 alineatul (6) din Prima RGG prevede:

„(6) Venitul net care trebuie luat în considerare pentru calculul pensiei se determină prin deducerea din remunerațiile care intră în calculul pensiei pentru limită de vârstă (articolul 8)

1. a cuantumului care ar fi trebuit plătit cu titlu de impozit pe salarii [deducere efectuată din partea plătită bisericii (Kirchenlohnsteuer)] în aplicarea clasei de impozit III/0, în cazul unui beneficiar căsătorit care nu este separat în mod permanent la data la care începe plata pensiei pentru limită de vârstă [articolul 12 alineatul (1)] sau în cazul unui beneficiar care, la aceeași dată, poate pretinde să beneficieze de alocații familiale sau de prestații corespunzătoare,

2. a cuantumului care ar fi trebuit plătit, la data la care începe plata pensiei pentru limită de vârstă, cu titlu de impozit pe salarii (deducere efectuată din partea plătită bisericii) în aplicarea clasei de impozit I, în cazul celorlalți beneficiari. […]”

24. Potrivit articolului 8 alineatul (10) ultima teză din Prima RGG, în cazul în care condițiile prevăzute la articolul 10 alineatul (6) punctul 1 din Prima RGG nu sunt reunite decât după începerea plății pensiei pentru limită de vârstă, trebuie, la cererea persoanei interesate, să se aplice de la această dată clasa de impozit III/0.

25. Trebuie să adăugăm că suma care urmează a fi dedusă în temeiul clasei de impozit III/0 este net inferioară celei care urmează a fi dedusă în temeiul clasei de impozit I.

III — Acțiunea principală

26. Părțile nu sunt de acord cu privire la valoarea pensiei pe care reclamantul din acțiunea principală, domnul Römer, o poate pretinde începând cu luna noiembrie 2001.

27. Din 1950 până la apariția incapacității sale de muncă, la 31 mai 1990, domnul Römer a lucrat pentru pârâtul din acțiunea principală, Freie und Hansestadt Hamburg, în calitate de angajat administrativ. Începând cu 1969, acesta a conviețuit în mod neîntrerupt cu M. U. La 15 octombrie 2001, reclamantul din acțiunea principală și partenerul său au încheiat, în conformitate cu LPartG, o uniune consensuală înregistrată. Domnul Römer a informat cu privire la aceasta angajatorul printr-o scrisoare din 16 octombrie 2001. Printr-o nouă scrisoare, din data de 28 noiembrie 2001, acesta a solicitat să îi fie recalculată pensia pentru limită de vârstă care îi

era plătită, aplicând reținerea din salariu mai avantajoasă prevăzută de clasa de impozit III, cu efect de la 1 august 2001, potrivit precizărilor oferite de instanța de trimitere, în timp ce reclamantul din acțiunea principală afirmă în observațiile sale că a solicitat această mărire a pensiei sale pentru limită de vârstă numai de la 1 noiembrie 2001.

28. Prin scrisoarea din 10 decembrie 2001, Freie und Hansestadt Hamburg l-a informat pe domnul Römer că nu putea beneficia de aplicarea clasei de impozit III, în locul clasei de impozit I, pentru motivul că, potrivit articolului 10 alineatul (6) punctul 1 din Prima RGG, numai beneficiarilor căsătoriți care nu sunt separați în mod permanent și beneficiarilor care au dreptul la alocații familiale sau la altă prestație corespunzătoare li se putea aplica clasa de impozit III.

29. În conformitate cu „lista drepturilor la pensie pentru limită de vârstă" stabilită de Freie und Hansestadt Hamburg la 2 septembrie 2001, pensia pentru limită de vârstă plătită lunar domnului M. Römer, începând cu luna septembrie 2001, se cifra, în aplicarea clasei de impozit I, la suma de 1 204,55 DEM (615,88 euro). Potrivit calculelor persoanei interesate, necontestate de fostul său angajator, această pensie pentru limită de vârstă lunară ar fi fost, în septembrie 2001, superioară sumei de 590,87 DEM (302,11 euro) în cazul în care clasa de impozit III s-ar fi aplicat.

30. A fost sesizat Arbeitsgericht Hamburg (Germania). Domnul Römer apreciază că, pentru calculul pensiei sale în temeiul articolului 10 alineatul (6) punctul 1 din Prima RGG, are dreptul să fie tratat ca un beneficiar căsătorit care nu este separat în mod permanent. Acesta subliniază că criteriul „beneficiarului căsătorit care nu este separat în mod permanent", prevăzut de dispoziția menționată, trebuie interpretat în sensul că include beneficiarii care au încheiat o uniune consensuală înregistrată în conformitate cu LPartG.

31. Domnul Römer consideră că dreptul său la un tratament egal cu beneficiarii căsătoriți care nu sunt separați în mod permanent rezultă, în orice ipoteză, din Directiva 2000/78. Potrivit acestuia, justificarea diferenței de tratament dintre beneficiarii căsătoriți și cei care au încheiat o uniune consensuală, întemeiată pe capacitatea partenerilor căsătoriți de a avea copii, nu este convingătoare, având în vedere că, chiar și în cadrul uniunilor consensuale încheiate între persoane de același sex, copiii concepuți de unul dintre parteneri sunt crescuți și pot fi adoptați de un cuplu care a încheiat o uniune consensuală. Acesta susține de asemenea că, din moment ce directiva menționată nu a fost transpusă în dreptul național în termenul prevăzut la articolul 18 alineatul (2), și anume până la 2 decembrie 2003, aceasta se aplică direct pârâtului din acțiunea principală.

32. Freie und Hansestadt Hamburg solicită respingerea acțiunii. Acesta subliniază că

termenul „căsătorit" în sensul articolului 10 alineatul (6) punctul 1 din Prima RGG nu poate fi interpretat astfel cum solicită domnul Römer. Pârâtul invocă, în esență, că articolul 6 alineatul (1) din Legea fundamentală plasează căsătoria și familia sub protecția specială a ordinii publice, deoarece acestea ar constitui de mult timp celula de bază a comunității naționale și, pentru acest motiv, căsătoria fără copil – în mod deliberat sau nu – ar fi de asemenea protejată, întrucât ar permite echilibrul dintre sexe la primul nivel al comunității naționale. În plus, în opinia acestuia, căsătoria ar fi în general prealabilă întemeierii unei familii, în măsura în care, ca forma cea mai răspândită de comunitate între bărbați și femei recunoscută de drept, ar constitui cadrul pentru nașterea copiilor și, așadar, transformarea cuplului căsătorit în familie.

33. Tot potrivit Freie und Hansestadt Hamburg, ar exista o paralelă între problema impozitării comune și cea a posibilității de a aplica în mod fictiv clasa de impozit III la calculul pensiilor plătite în temeiul Primei RGG. Acesta subliniază că resursele financiare de care vor dispune lunar persoanele interesate pentru asigurarea nevoilor vieții curente sunt determinate atât de impozitarea comună pe parcursul perioadei de activitate profesională, cât și de aplicarea fictivă a clasei de impozit III pentru calculul pensiilor. Avantajul acordat persoanelor care au întemeiat o familie, sau care ar fi putut să își întemeieze o familie, ar avea ca obiectiv compensarea sarcinii financiare suplimentare pe care o presupune.

IV — Trimiterea preliminară

34. Prin ordonanța depusă la 10 aprilie 2008 [17], Arbeitsgericht Hamburg a decis să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții următoarele întrebări preliminare [18]:

„1) Pensiile suplimentare pentru foștii angajați și lucrători ai Freie und Hansestadt Hamburg […], precum și pentru supraviețuitorii lor, reglementate prin [Prima RGG], reprezintă «plăți […] efectuate de regimurile publice sau asimilate, inclusiv de regimurile publice de securitate socială sau de protecție socială», în sensul articolului 3 alineatul (3) din [Directiva 2000/78], astfel încât directiva menționată nu își găsește aplicare în domeniul de reglementare al Primei RGG?

2) În cazul unui răspuns negativ la întrebarea precedentă:

a) Normele din Prima RGG care, pentru stabilirea cuantumului pensiilor, disting între beneficiarii căsătoriți,

17 — Respectiv, la numai câteva zile după pronunțarea Hotărârii Maruko, citată anterior.

18 — Rezultă din cererea de pronunțare a unei hotărâri preliminare că Arbeitsgericht Hamburg a înaintat concomitent, în vederea unui control de constituționalitate a articolului 10 alineatul (6) din Prima RGG, pe de o parte, Bundesverfassungsgericht (Curtea Constituțională Federală) și, pe de altă parte, Hamburgisches Verfassungsgericht (Curtea Constituțională a landului Hamburg), o întrebare formulată în termeni asemănători cu cea de a treia dintre întrebările adresate Curții.

pe de o parte, și toți ceilalți beneficiari, pe de altă parte, și îi avantajează pe beneficiarii căsătoriți – față de persoanele care au încheiat o uniune consensuală cu o persoană de același sex [...] în conformitate cu Legea privind uniunea consensuală înregistrată (Lebenspartnerschaftsgesetz) din Republica Federală Germania – reprezintă «legislațiile naționale privind starea civilă [și] prestațiile care decurg din aceasta», în sensul considerentului (22) al Directivei 2000/78?

b) În cazul unui răspuns afirmativ la întrebarea precedentă: aceasta are ca urmare faptul că Directiva 2000/78 nu este aplicabilă cu privire la dispozițiile menționate din Prima RGG, cu toate că directiva însăși nu conține nicio limitare a domeniului său de aplicare care să corespundă considerentului (22)?

3) În cazul unui răspuns negativ la prima parte a celei de a doua întrebări sau la a doua parte a celei de a doua întrebări: articolul 10 alineatul 6 din Prima RGG, potrivit căruia pensiile beneficiarilor căsătoriți care nu sunt separați în mod permanent sunt calculate pe baza clasei de impozitare III/0 (mai favorabilă pentru contribuabil), în timp ce pensiile pentru toți ceilalți beneficiari sunt calculate pe baza clasei de impozitare I (mai nefavorabilă pentru contribuabil), încalcă articolul 1 coroborat cu articolul 2 și cu articolul 3 alineatul (1) litera (c) din Directiva 2000/78, în cazul unui beneficiar care a încheiat o uniune consensuală cu o persoană de același sex și care nu este separat în mod permanent de această persoană?

4) În cazul unui răspuns afirmativ la prima întrebare sau la a doua parte a celei de a doua întrebări ori în cazul unui răspuns negativ la a treia întrebare: având în vedere norma, respectiv consecința juridică a acesteia, descrise la a treia întrebare, articolul 10 alineatul 6 din Prima RGG încalcă articolul 141 CE sau un principiu general al dreptului comunitar?

5) În cazul unui răspuns afirmativ la a treia întrebare sau la a patra întrebare: aceasta are drept urmare că, atât timp cât articolul 10 alineatul 6 din Prima RGG nu este modificat în sensul înlăturării inegalității de tratament invocate, beneficiarul care a încheiat o uniune consensuală cu o persoană de același sex și care nu este separat în mod permanent poate solicita ca, în privința calculării pensiilor, să fie tratat la fel ca un beneficiar căsătorit care nu este separat în mod permanent? În cazul unui răspuns afirmativ, acest lucru este valabil – în măsura în care este aplicabilă

directiva și în cazul unui răspuns afirmativ la a treia întrebare – și înainte de expirarea termenului de transpunere prevăzut la articolul 18 alineatul (1) din Directiva 2000/78?

6) În cazul unui răspuns afirmativ la a cincea întrebare: acest lucru este valabil, în conformitate cu motivele Hotărârii din 17 mai 1990, Barber (C-262/88, Rec., p. I-1889), în sensul că egalitatea de tratament în ceea ce privește calcularea pensiilor trebuie să fie aplicată numai în raport cu acele părți ale drepturilor pe care beneficiarul le-a dobândit începând cu 17 mai 1990?"

35. Prin ordonanța din 23 ianuarie 2009, Arbeitsgericht Hamburg a decis să completeze cererea inițială de pronunțare a unei hotărâri preliminare adăugând o serie de întrebări care au următorul cuprins:

„7) În cazul în care Curtea se pronunță în sensul existenței unei discriminări directe:

a) Ce importanță trebuie acordată faptului că atât Legea fundamentală […], cât și dreptul comunitar impun, pe de o parte, respectarea principiului egalității de tratament, dar că, pe de altă parte, dreptul Republicii Federale Germania prevede că familia și căsătoria beneficiază de protecția specială a statului, în temeiul valorii juridice constituționale care le este recunoscută în mod expres prin articolul 6 alineatul (1) din Legea fundamentală?

b) O dispoziție legală discriminatorie în mod direct se poate justifica, în pofida prevederilor Directivei [2000/78], pentru motivul că aceasta servește un alt obiectiv, care intră sub incidența dreptului intern al statului membru, iar nu sub incidența dreptului comunitar? Într-un asemenea caz, celălalt obiectiv urmărit de dreptul statului membru poate avea prioritate pur și simplu în fața principiului egalității de tratament?

În cazul unui răspuns negativ la întrebarea precedentă:

c) Pe baza cărui criteriu juridic se poate decide modalitatea în care trebuie să se asigure, într-un asemenea caz, echilibrul dintre principiul comunitar al egalității de tratament și celălalt obiectiv juridic al dreptului intern al statului membru? Condițiile enunțate la articolul 2 alineatul (2) litera (b)[19] punctul (i) din Directiva [2000/78] în ceea ce privește admiterea discriminărilor indirecte, și anume că reglementarea discriminatorie trebuie să fie obiectiv justificată de

19 — Această problemă a făcut obiectul unui *corrigendum* depus la 11 martie 2009, potrivit căruia viza corectă este «Art. 2 Abs. 2 lit. b, Ziff. i», în loc de «Art. 2 Abs. 1 lit. a, Ziff. i».

un obiectiv legitim și că mijloacele pentru realizarea acestui obiectiv trebuie să fie adecvate și necesare, se aplică și în această privință?

d) O reglementare precum articolul 10 alineatul (6) din Prima RGG răspunde condițiilor de legalitate impuse de dreptul comunitar, definite în răspunsul la întrebarea precedentă? Îndeplinește aceste condiții numai prin faptul dispoziției speciale a dreptului național care nu are echivalent în dreptul comunitar, respectiv articolul 6 alineatul (1) din Legea fundamentală?"

V — Analiză

A — *Introducere*

36. În pofida aparentei complexități, care rezultă dintr-un mod de redactare detaliat și din interrelaționare, considerăm că diversele întrebări preliminare care sunt înaintate Curții spre examinare pot, în esență, să fie legate de cinci problematici de ordin general.

37. În primul rând, instanța de trimitere urmărește să se stabilească dacă regimul pensiilor complementare plătite de Freie und Hansestadt Hamburg intră sub incidența *ratione materiae* a Directivei 2000/78, din două unghiuri diferite. Aceasta ridică, în primul rând, problema domeniului de aplicare al excluderii plăților efectuate de regimurile publice sau asimilate care este prevăzută în acest text și, în continuare, problema liniei care trebuie trasată între competența statelor membre în materia stării civile și punerea în aplicare a normelor de drept al Uniunii referitoare la nediscriminarea pe motive de orientare sexuală.

38. În al doilea rând, în cazul în care Directiva 2000/78 ar fi efectiv aplicabilă în privința articolului 10 alineatul (6) din Prima RGG, instanța de trimitere solicită să fie îndrumată în evaluarea existenței unei discriminări directe sau indirecte în ceea ce privește dispozițiile directivei menționate.

39. În al treilea rând, în caz contrar, instanța solicită, cu titlu subsidiar, o clarificare în ceea ce privește impactul asupra acțiunii principale al articolului 141 CE și al principiilor generale ale dreptului Uniunii.

40. În al patrulea rând, instanța națională ridică problema efectelor *ratione temporis*, pe de o parte, ale normelor de drept al Uniunii pe care le-a vizat, precum și, pe de altă parte, ale hotărârii care va fi pronunțată de Curte.

41. În al cincilea rând, aceasta solicită Curții să definească normele care permit

soluționarea unui conflict între orientările adoptate printr-o normă constituțională care este prezentă în ordinea juridică națională și cerințele care decurg din principiul egalității de tratament cu privire la orientarea sexuală aplicabil în temeiul dreptului Uniunii.

42. În opinia noastră, al treilea dintre aceste aspecte suscită, fără îndoială, cele mai multe dificultăți de interpretare, în lipsa unei jurisprudențe constante cu privire la problema dacă există un principiu general al dreptului Uniunii în domeniul în cauză.

43. În cadrul Concluziilor prezentate în cauza Maruko, citată anterior, avocatul general Ruiz-Jarabo Colomer a explicat în mod aprofundat evoluțiile juridice care au asigurat recunoașterea dreptului la un tratament egal pentru persoanele de orientare homosexuală, în sensul dreptului Uniunii [20].

44. În hotărârea pronunțată în cauza menționată, Curtea a declarat că dispozițiile coroborate ale articolelor 1 și 2 din Directiva 2000/78 se opuneau unei reglementări precum cea în cauză în acțiunea principală, în temeiul căreia, după decesul partenerului de viață, partenerul supraviețuitor nu dobândea o pensie de urmaș echivalentă celei acordate unui soț supraviețuitor, cu toate că, în dreptul național, uniunea consensuală ar fi plasat persoanele de același sex într-o situație asemănătoare cu aceea a soților în ceea ce privește pensia de urmaș menționată, precizându-se că revenea instanței de trimitere sarcina de a verifica dacă un partener de viață supraviețuitor se afla într-o situație asemănătoare cu aceea a unui soț beneficiar al pensiei în cauză [21].

45. Dosarul prezentei cauze arată că instanțele germane au reținut interpretări diferite în ceea ce privește aplicarea criteriilor posibilității de a compara prevăzute de Curte. În particular, s-a ridicat problema dacă este vorba despre căutarea unei identități abstracte între instituțiile juridice sau mai degrabă a unei similarități suficiente între situațiile de drept și de fapt în care se află persoanele în cauză.

46. Jurisprudența dezvoltată de Curte în ceea ce privește nediscriminarea pe motive de vârstă conduce de asemenea la întrebarea dacă nediscriminarea pe motive de orientare sexuală prezintă sau nu prezintă statutul unui principiu general al dreptului Uniunii. Un răspuns afirmativ la această întrebare ar avea o influență asupra aspectelor temporale ale acestei cauze. Un răspuns negativ ar necesita o explicație în ceea ce privește motivul pentru care interzicerea discriminării pe motivul criteriului amintit ar avea un statut normativ

20 — Punctele 83-95 din concluziile amintite.

21 — Hotărârea Maruko, citată anterior (punctul 73).

mai vulnerabil decât cea referitoare la celelalte motive interzise de articolul 13 CE și de Carta drepturilor fundamentale.

B — *Cu privire la domeniul material de aplicare al Directivei 2000/78*

47. Întrucât primele două întrebări preliminare intră în domeniul de aplicare *ratione materiae* al Directivei 2000/78, trebuie analizate împreună. Instanța de trimitere amintește că, pentru a exista o încălcare a directivei menționate, ar trebui în prealabil ca aceasta să fie aplicabilă în speță, ceea ce ar putea, în opinia sa, să fie contestat pentru două motive: pe de o parte, pe baza articolului 3 alineatul (3) din Directiva 2000/78 și, pe de altă parte, pe baza considerentului (22) al acesteia.

1. Cu privire la articolul 3 alineatul (3) din Directiva 2000/78

48. Rezultă din articolul 3 alineatul (1) litera (c) din Directiva 2000/78 că aceasta se aplică tuturor persoanelor, atât în sectorul public, cât și în sectorul privat, inclusiv organismelor publice, în ceea ce privește, printre altele, condițiile de remunerare.

49. Prin prima întrebare se urmărește să se stabilească dacă directiva menționată se aplică unui domeniu acoperit de Prima RGG, care reglementează pensiile complementare plătite foștilor angajați ai Freie und Hansestadt Hamburg și supraviețuitorilor acestora, cu toate că articolul 3 alineatul (3) din Directiva 2000/78 exclude „plățile de orice natură efectuate de regimurile publice sau asimilate, inclusiv de regimurile publice de securitate socială sau de protecție socială” [22].

50. Această excludere este anunțată în mod similar în considerentul (13) al directivei, care prevede că aceasta „nu se aplică regimurilor de securitate socială și de protecție socială ale căror avantaje nu sunt asimilate unei remunerații în sensul atribuit acestui termen în aplicarea articolului 141 din Tratatul de instituire a Comunității Europene” [23].

51. Aprecierea domeniului de aplicare al articolului 3 alineatul (3) din Directiva 2000/78 a

22 — Pentru a pune capăt unei analize efectuate de instanța de trimitere numai pe baza versiunii germane a textului, observăm că în textul german al articolului 3 alineatul (3) din Directiva 2000/78, expresia „der staatlichen Systeme” este utilizată cu titlu de echivalent pentru termenii „les régimes publics” care au fost reținuți în versiunea franceză, în timp ce la alineatul (1) al articolului respectiv, calificativul „öffentlichen” este utilizat în locul adjectivului „public” din franceză.

23 — Amintim că, potrivit articolului 141 alineatul (2) CE, se înțelege prin „remunerație” salariul sau suma obișnuită de bază sau minimă, precum și toate celelalte drepturi plătite, direct sau indirect, în numerar sau în natură, de către angajator lucrătorului pentru munca prestată de acesta.

ridicat probleme de aplicare unitară în cadrul sistemelor juridice naționale, întrucât se observă că termenii care sunt utilizați variază de la o versiune lingvistică la alta. În Germania, instanțele naționale au adoptat poziții divergente privind interpretarea, mai mult sau mai puțin restrictivă, a acestei dispoziții. Excluderea eventuală a pensiilor de urmaș din domeniul de aplicare al Directivei 2000/78 a divizat în mod excepțional instanțele germane [24].

52. De la bun început, subliniem că mai multe hotărâri ale Curții, în special Hotărârea Maruko [25], aduc elemente utile pentru interpretarea articolului 3 alineatul (3) din Directiva 2000/78 în sensul aplicabilității directivei menționate în speță. Precum reclamantul din acțiunea principală și Comisia, nu punem la îndoială în niciun fel că acest text se aplică pensiilor pentru limită de vârstă acordate, pe baza Primei RGG, foștilor angajați ai Freie und Hansestadt Hamburg și avânzilor-cauză ai acestora.

53. Curtea a afirmat că, în lumina alineatului (1) litera (c) și a alineatului (3) ale articolului 3, coroborate cu considerentul (13) al acesteia, domeniul de aplicare al Directivei 2000/78 trebuie înțeles în sensul că nu acoperă sistemele de securitate socială și de protecție socială ale căror beneficii nu sunt asimilate unei remunerații, în sensul atribuit acestui termen în aplicarea articolului 141 CE, și nici plăților de orice natură efectuate de stat, care au ca obiectiv accesul la încadrare în muncă sau menținerea lucrătorilor în funcție. Dimpotrivă, dacă o prestație precum cea în discuție în acțiunea principală poate fi asimilată cu o „remunerație" în sensul articolului 141 CE, aceasta intră sub incidența dispozițiilor Directivei 2000/78.

54. Or, noțiunea „remunerație" prevăzută la articolul 141 alineatul (2) CE este interpretată în sens larg de Curte [26]. Această noțiune cuprinde, în special, toate pensiile care sunt plătite cu titlu profesional, spre deosebire de cele care rezultă dintr-un regim de origine legală și care prezintă un caracter general [27]. Potrivit

24 — Cu privire la jurisprudența germană referitoare la acest subiect și la repercusiunile Hotărârii Maruko, citată anterior, a se vedea: Mahlmann, M., *Report on measures to combat discrimination – Directives 2000/43/EC and 2000/78/EC – Country report 2008 – Germany* (în special nota de subsol 211), raport accesibil pe pagina de internet a Rețelei europene a experților juridici în materie de nediscriminare (http://www.non discrimination.net).

25 — Citată anterior; a se vedea în special punctul 41 și următoarele, amintindu-se că este vorba despre o problemă similară, însă în ceea ce privește o pensie de urmaș acordată în cadrul unui sistem de asigurare profesională.

26 — Această noțiune a fost interpretată ca incluzând „toate beneficiile în numerar sau în natură, prezente sau viitoare, cu condiția de a fi aprobate, în mod indirect, de către angajator lucrătorului în temeiul încadrării în muncă a acestuia din urmă, indiferent dacă este în temeiul unui contract de muncă, în temeiul dispozițiilor legislative sau în mod voluntar". A se vedea în special Hotărârea din 17 mai 1990, Barber (C-262/88, Rec., p. I-1889, punctul 12), precum și Hotărârea din 19 noiembrie 1998, Høj Pedersen și alții (C-66/96, Rec., p. I-7327, punctul 32).

27 — În Hotărârea din 17 aprilie 1997, Evrenopoulos (C-147/95, Rec., p. I-2057), Curtea a decis că un regim de pensii caracteristic unui organism public intra sub incidența domeniului de aplicare al articolului 119 din Tratatul CE (devenit articolul 141 CE), pentru motivul că este lipsit de importanță că acest regim a fost instituit de legiuitor, din moment ce, având în vedere criteriile enumerate, era permis să se considere că pensia era plătită în temeiul raportului de muncă existent cu organismul în cauză.

unei jurisprudențe constante [28], împrejurarea că anumite prestații, precum pensiile pentru limită de vârstă, sunt plătite după încetarea raportului de muncă nu exclude faptul că acestea pot avea un caracter de „remunerație" în sensul articolului 141 CE [29].

55. Pentru a stabili dacă o pensie poate fi calificată ca remunerație, Curtea a reținut că singurul criteriu care poate prezenta un caracter determinant este cel al încadrării în muncă, criteriu întemeiat pe însuși textul articolului 119 din tratat (devenit articolul 141 CE), ceea ce implică a se constata că beneficiul este atribuit lucrătorului în temeiul raportului de muncă ce îl leagă de fostul său angajator [30].

56. Cu toate acestea, este cert că criteriul încadrării în muncă nu poate avea un caracter exclusiv, întrucât pensiile plătite de sisteme legale de securitate socială pot să țină seama, în tot sau în parte, de remunerarea activității [31]. Prin urmare, Curtea a adăugat alte elemente de care trebuie să se țină seama pentru a califica drept „remunerație" o pensie prevăzută de un sistem profesional de pensii. Trebuie să se examineze, pe de o parte, dacă aceasta interesează numai o categorie specifică de lucrători, pe de altă parte, dacă depinde în mod direct de perioada lucrată și, în sfârșit, dacă cuantumul său este calculat pe baza ultimului [32] salariu.

57. În speță [33], rezultă din articolul 1 din HmbZVG că prestațiile în cauză în acțiunea principală îndeplinesc primul dintre aceste trei criterii, din moment ce pensiile complementare pentru limită de vârstă acordate de Freie und Hansestadt Hamburg privesc numai o categorie specifică de lucrători.

58. Astfel, pensiile respective sunt plătite în completarea prestațiilor sistemului legal general de securitate socială, care este calificat de instanța de trimitere ca „prim pilon" al sistemului de pensii pentru limită de vârstă din Germania, și acestea se diferențiază de prestațiile care rezultă din asigurarea privată, care reprezintă „al treilea pilon".

28 — A se vedea în special Hotărârea Maruko, citată anterior (punctul 44, precum și jurisprudența citată).

29 — În ceea ce privește, de exemplu, pensiile pentru limită de vârstă plătite de statul finlandez funcționarilor care sunt persoane angajate în cadrul forțelor de apărare ale acestei țări, a se vedea Hotărârea din 12 septembrie 2002, Niemi (C-351/00, Rec., p. I-7007).

30 — A se vedea în special Hotărârea din 28 septembrie 1994, Beune (C-7/93, Rec., p. I-4471, punctul 43), Hotărârea Evrenopoulos, citată anterior (punctul 19), precum și Hotărârea Maruko, citată anterior (punctul 46).

31 — Hotărârea Maruko, citată anterior (punctul 47, precum și jurisprudența citată).

32 — Hotărârea Maruko, citată anterior (punctul 48, precum și jurisprudența citată). În opinia noastră, Curtea ar putea elimina în mod util calificativul „ultimul" din a treia condiție, întrucât astfel ar fi mai conform cu stadiul actual al sistemelor de pensii, care, în temeiul calculului amintit, iau în considerare, în general, mai multe, chiar totalitatea salariilor, mai degrabă decât să se limiteze la ultimul. Având în vedere jurisprudența, acest criteriu, care ne pare a fi pierdut astfel din relevanță, nu pare a fi interpretat ca având un caracter absolut, deoarece pensiile ale căror cuantumuri erau calculate pe baza mai multor salarii nu au fost excluse din domeniul de aplicare al noțiunii „remunerație".

33 — A se compara cu punerea în aplicare a criteriilor amintite anterior care a fost efectuată de Curte la punctele 49-57 din Hotărârea Maruko, citată anterior.

59. Potrivit instanței de trimitere, „al doilea pilon" este constituit din asigurarea profesională pentru limită de vârstă acordată, direct sau indirect, de fostul angajator privat sau public. Regimul legal de asigurare profesională pentru limită de vârstă aplicat foștilor angajați ai Freie und Hansestadt Hamburg intră în această categorie. Acesta este rezervat angajaților care au aparținut, pe parcursul vieții lor active, sectorului public, fără a dispune totuși de statutul de funcționar, care au lucrat pentru Freie und Hansestadt Hamburg în cadrul unui contract de muncă de drept civil.

60. Conform precizărilor oferite de Comisie, sistemul respectiv este finanțat de lucrători și de angajator, care, desigur, este un organ public, dar care, în speță, nu intervine decât în calitate de angajator de drept privat.

61. În ceea ce privește al doilea criteriu relevant, conform căruia pensia trebuie să depindă în mod direct de perioada lucrată, articolul 6 din HmbZVG prevede că modul de calcul depinde de perioada de încadrare în muncă. Perioadele de încadrare în muncă care dau dreptul la pensie complementară („Ruhegeldfähige Beschäftigungszeit") sunt definite la articolul 8 din legea menționată.

62. În ceea ce privește al treilea criteriu, care constă în a stabili dacă valoarea pensiei este calculată pe baza ultimului salariu al angajatului, rezultă din același articol 6 din HmbZVG că valoarea lunară a pensiei pentru limită de vârstă nu este stabilită prin lege, însă este echivalentă, pentru fiecare an întreg al perioadei de încadrare în muncă și care dă dreptul la pensie pentru limită de vârstă, cu 0,5 % din remunerațiile care intră în calculul pensiei pentru limită de vârstă, în conformitate cu articolul 7, care stabilește aceste salarii („Ruhegäldfähige Bezüge") într-un mod destul de detaliat.

63. Decurge de aici că cele trei criterii care caracterizează raportul de muncă, dat fiind că Curtea a considerat că exercită un rol decisiv pentru atribuirea calificării de remunerație în sensul articolului 141 CE, apar ca fiind reunite în ceea ce privește prestațiile în cauză în acțiunea principală.

64. Considerăm că instanța de trimitere este afectată mai ales de interpretarea noțiunii „regimuri publice sau asimilate", prevăzută la articolul 3 alineatul (3) din Directiva 2000/78. Aceasta ridică problema dacă, în pofida unei calificări ca „remunerație" în sens larg, care ar fi reținută pentru pensiile plătite reclamantului din acțiunea principală în temeiul Primei RGG, directiva menționată nu s-ar aplica totuși, având în vedere că aceste prestații ar constitui plăți efectuate de un regim public sau asimilat în sensul acestui articol. Aceasta subliniază că, în ipoteza în care Curtea ar răspunde afirmativ la această întrebare, prima parte a considerentului (13) al Directivei

2000/78 ar fi în mod clar înșelătoare și, în esență, lipsită de valoare.

65. În opinia noastră, „regimurile publice sau asimilate", altele decât cele care intră sub incidența securității sociale sau a protecției sociale, care rămân în afara domeniului de aplicare al Directivei 2000/78, pot fi regimuri publice speciale care nu privesc un raport de muncă, astfel cum sunt, de exemplu, prestațiile furnizate de stat persoanelor care au suferit un handicap pe parcursul serviciului militar sau civil obligatoriu, foștilor combatanți sau invalizi de război, victimelor de război sau ale persecuțiilor, artiștilor eminenți etc. Cum regimuri de acest tip, cu caracter public sau asimilat, există în statele membre, adverbul „inclusiv", care figurează la articolul 3 alineatul (3) din Directiva 2000/78, nu este fără obiect.

66. Jurisprudența Curții permite să se considere că nu poate fi repusă în discuție calificarea acestui sistem profesional de pensii nici prin faptul că Freie und Hansestadt Hamburg are calitatea de persoană juridică de drept public, nici prin caracterul obligatoriu al afilierii la sistemul care conferă dreptul la pensia pentru limită de vârstă în cauză în acțiunea principală [34]. Deoarece triplul criteriu examinat mai sus se verifică în speță, pensia plătită de angajatorul public nu se distinge de cea pe care ar plăti-o un angajator privat foștilor salariați.

67. Curtea a decis că constatarea că un sistem de pensii este prevăzut prin lege nu este suficientă, ca atare, pentru ca acesta să intre sub incidența categoriilor „securitate socială" sau „protecție socială" și, așadar, pentru a exclude un asemenea sistem din domeniul de aplicare al articolului 119 din tratat (devenit articolul 141 CE) [35]. În plus, elementele structurale ale sistemului de pensii nu sunt considerate ca exercitând un rol decisiv, spre deosebire de existența unei legături între raportul de muncă și prestația în cauză [36].

68. Din moment ce pensia complementară pentru limită de vârstă în cauză în acțiunea principală depinde, în esență, de raportul de muncă ce a existat între domnul Römer și Freie und Hansestadt Hamburg, aceasta constituie o „remunerație" în sensul articolului 141 CE și nu intră sub incidența derogării

34 — Hotărârea Maruko, citată anterior (punctul 57, precum și jurisprudența citată). A se vedea de asemenea Hotărârea Niemi, citată anterior (punctul 42).

35 — Hotărârile Evrenopoulos (punctul 16) și Niemi (punctul 41), citate anterior.

36 — Hotărârea Niemi, citată anterior (punctul 45). Curtea a apreciat că faptul că regimul de pensii ale funcționarilor statului finlandez a făcut parte dintr-un sistem armonizat, astfel încât pensia globală de care beneficiază un asigurat reflectă munca efectuată pe parcursul întregii cariere a acestuia, independent de muncă și de sectorul de activitate în cauză, și împrejurarea că acest regim fusese notificat ca regim ce intră în domeniul de aplicare al Regulamentului (CEE) nr. 1408/71 din 14 iunie 1971 privind aplicarea regimurilor de securitate socială în raport cu lucrătorii salariați și cu familiile acestora care se deplasează în cadrul Comunității (JO L 149, p. 2, Ediție specială, 05/vol. 1, p. 26) – nu pot exclude prin ele însele aplicarea articolului 119 din tratat, din moment ce prestația pentru pensie privea raportul de muncă și, în consecință, era plătită de stat în calitate de angajator.

prevăzute la articolul 3 alineatul (3) din Directiva 2000/78.

2. Cu privire la considerentul (22) al Directivei 2000/78

69. Cu titlu subsidiar, în ipoteza în care s-ar răspunde negativ la întrebarea precedentă, ceea ce considerăm că trebuie să fie cazul, Arbeitsgericht Hamburg solicită să se stabilească, pe de o parte, dacă dispozițiile Primei RGG care disting, în vederea stabilirii cuantumului pensiilor pentru limită de vârstă, între beneficiarii căsătoriți și ceilalți beneficiari, care îi avantajează pe primii dintre aceștia, fac obiectul rezervei menționate în considerentul (22) al Directivei 2000/78 și, pe de altă parte, dacă ar trebui, în acest caz, să o înlăture pe aceasta din urmă de la aplicare, cu toate că nicio dispoziție din partea sa normativă nu conține o limitare a domeniului de aplicare al directivei care să corespundă în mod explicit considerentului menționat.

70. Trebuie amintit că considerentul (22) al Directivei 2000/78 arată că aceasta „nu aduce atingere legislațiilor naționale privind starea civilă și nici prestațiilor care decurg din aceasta”.

71. Comisia aprobă punctul de vedere al instanței de trimitere potrivit căruia articolul 10 alineatul (6) punctul 1 din Prima RGG nu este o lege națională privind starea civilă. Astfel, după cum arată și una, și cealaltă, acest articol nu conține nicio dispoziție referitoare la căsătorie în sine, însă impune ca starea civilă a beneficiarului să fie cea de persoană căsătorită, considerând-o astfel o condiție prealabilă beneficiului calculului mai avantajos al pensiei pe care o prevede. Prin urmare, acest articol poate constitui cel mult o dispoziție referitoare la o prestație care depinde de starea civilă în sensul considerentului (22) al Directivei 2000/78.

72. Arbeitsgericht Hamburg precizează că ridică această problemă întrucât două instanțe superioare ale Republicii Federale Germania [37] au reținut ca evidentă o concepție extensivă asupra întinderii considerentului (22) al Directivei 2000/78, prin excluderea din domeniul de aplicare al acesteia a dispozițiilor care stabilesc calculul unei remunerații, în sens larg, în funcție de starea civilă, astfel cum este cazul articolului 10 alineatul (6) punctul 1 din Prima RGG.

37 — Instanța națională arată (la punctul 55 din prima decizie de trimitere) că Bundesverwaltungsgericht a formulat acest raționament întemeiat pe considerentul (22) al Directivei 2000/78 în privința „alocațiilor familiale de prim nivel” rezervate persoanelor căsătorite și că Bundesgerichtshof a adoptat aceeași poziție în ceea ce privește pensiile de urmaș plătite în funcție de același criteriu distinctiv în cadrul unui sistem suplimentar de pensie profesională pentru limită de vârstă (sistemul caselor de pensii ale Bund și ale Länder) și în ceea ce privește un mod de calcul mai avantajos al pensiilor complementare care corespunde total celui prevăzut la articolul 10 alineatul (6) din Prima RGG.

73. Suntem de acord cu Comisia în sensul că apreciază că acest considerent (22) al Directivei 2000/78 nu face decât să reia limitarea, de la sine înțeleasă, a domeniului de aplicare prevăzută la articolul 3 alineatul (1) *in limine*, conform căruia directiva menționată nu se aplică decât „[î]n limitele competențelor conferite Comunității". Astfel, Uniunea Europeană nu dispune de nicio competență pentru a legifera în ceea ce privește „starea civilă și [prestațiile] care depind de aceasta".

74. În Hotărârea Maruko [38], Curtea a adoptat o poziție cu privire la o problemă similară, indicând că, desigur, starea civilă și prestațiile care derivă din aceasta, în sensul considerentului (22) al Directivei 2000/78, reprezintă materii ce intră în competența statelor membre, iar dreptul comunitar nu aduce atingere acestei competențe. Curtea a amintit faptul că, cu toate acestea, în exercitarea competenței menționate, statele membre trebuie să respecte dreptul comunitar și în special dispozițiile referitoare la principiul nediscriminării.

75. În opinia noastră, ar fi util să se precizeze această constatare, arătând că competența lăsată statelor membre în domeniul stării civile semnifică faptul că reglementarea căsătoriei sau a oricărei alte forme de uniune recunoscute din punct de vedere juridic între persoanele de același sex, ca și de sex opus, precum și statutul juridic al copiilor și al celorlalți membri ai familiei în sens larg este rezervată statelor membre.

76. Numai statele membre trebuie să decidă dacă ordinea lor juridică națională admite sau nu admite o formă oarecare de legătură juridică accesibilă cuplurilor homosexuale sau, mai mult, dacă instituția căsătoriei este sau nu este rezervată doar cuplurilor de sex opus. În opinia noastră, o situație în care un stat membru nu ar admite nicio formă de uniune recunoscută din punct de vedere legal care să fie deschisă persoanelor de același sex ar putea fi considerată ca reprezentând o discriminare pe criterii de orientare sexuală, deoarece este posibil să rezulte din principiul egalității coroborat cu obligația de a respecta demnitatea umană a persoanelor homosexuale [39] o obligație de a recunoaște acestora posibilitatea de a avea o relație afectivă durabilă în cadrul unui angajament consacrat din punct

38 — Citată anterior (punctul 59 și următorul, precum și jurisprudența citată prin analogie).

39 — Observăm că Curtea Constituțională Ungară (Alkotmánybíróság), după anularea, prin decizia nr. 154/2008 din 17 decembrie 2008, a Legii nr. CLXXXIV din 2007 cu privire la uniunea consensuală înregistrată, pentru încălcarea articolului 15 din Constituție, care protejează instituția căsătoriei, deoarece legiuitorul intenționa să instituie această altă formă de viață de cuplu nu numai pentru homosexuali, dar și pentru heterosexuali, a constatat recent, prin decizia nr. 32/2010 din 25 martie 2010, că Legea nr. XXIX din 2009 este conformă cu Constituția, întrucât aceasta rezervă uniunea consensuală înregistrată cuplurilor homosexuale. În această ultimă decizie, Alkotmánybíróság a subliniat că recunoașterea posibilității de a încheia o uniune consensuală înregistrată între persoane de același sex era justificată de dreptul la respectarea demnității umane (Magyar Közlöny 2010/43).

de vedere juridic [40]. Totuși, această problematică, referitoare la reglementarea stării civile, rămâne, în opinia noastră, în afara sferei de intervenție a dreptului Uniunii.

77. Dimpotrivă, în materiile care intră în domeniul de aplicare al dreptului Uniunii, astfel cum este exercitarea libertăților fundamentale sau condițiile de tratament ale lucrătorilor în cadrul vieții lor profesionale, un stat membru nu poate justifica încălcarea acestui drept prin invocarea conținutului normelor naționale referitoare la starea civilă.

78. Trebuie să se afirme, precum a afirmat Curtea în cadrul cauzei Maruko, citată anterior, că, întrucât o pensie precum cea în cauză în acțiunea principală a fost calificată drept „remunerație" în sensul articolului 141 CE și întrucât aceasta intră în domeniul de aplicare al Directivei 2000/78, pentru motivele expuse ca răspuns la prima întrebare adresată în speță, considerentul (22) al directivei menționate nu poate fi de natură să repună în discuție aplicarea acesteia.

79. Considerăm că interpretarea astfel dată de Curte considerentului (22) al Directivei 2000/78 este de natură să evite divergențele din jurisprudența națională subliniate de instanța de trimitere și este adecvată pentru a garanta o aplicare unitară a acestui text. În orice caz, considerentul menționat, care este lipsit de orice forță obligatorie autonomă, pentru motivele expuse deja de avocatul general Ruiz-Jarabo Colomer [41], nu ar mai trebui utilizat pentru a permite doar acestuia să excludă un control al conformității cu Directiva 2000/78 a dispozițiilor de drept intern care prevăd că soții au avantaje mai mari decât cele acordate partenerilor înregistrați. În mod efectiv, considerentul (22) al Directivei 2000/78 se limitează să amintească restrângerea, derivată din articolul 13 alineatul (1) CE, de altfel, evidentă, a aplicării acesteia „competențelor conferite Comunității", în conformitate cu dispozițiile articolului 3 alineatul (1) *in limine* din directiva menționată.

80. În orice caz, amintim că, atunci când acționează în sfera de competențe care le este

40 — În această privință, semnalăm că, prin Hotărârea din 24 iunie 2010 (nepublicată încă în *Recueil des arrêts et décisions*), Curtea Europeană a Drepturilor Omului (denumită în continuare „Curtea EDO") s-a pronunțat cu privire la cauza Schalk și Kopf împotriva Austriei, în care resortisanți austrieci de același sex care trăiau într-un concubinaj oficial invocau articolul 12 din Convenția Europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale (denumită în continuare „CEDO") pentru a denunța refuzul autorităților de a le autoriza căsătoria, cerere inedită în fața Curții de la Strasbourg, care a fost respinsă în unanimitate. De asemenea, aceștia s-au plâns de o discriminare bazată pe orientarea sexuală, în sensul că li s-a refuzat dreptul de a se căsători și că nu au altă posibilitate de a li se recunoaște relația din punct de vedere legal, însă Curtea EDO a considerat că nu a avut loc încălcarea articolului 14 coroborat cu articolul 8 din aceeași convenție. În sfârșit, reclamanții se prevalau de articolul 1 din Protocolul nr. 1 la CEDO pentru a pretinde că se aflau într-o situație financiară dezavantajoasă în raport cu cuplurile căsătorite, însă acest capăt de cerere a fost declarat în mod vădit nefondat. Adăugăm că legislația austriacă recunoaște concubinajul oficial ca o formă de uniune accesibilă persoanelor homosexuale și asimilată în sens larg căsătoriei.

41 — Concluziile prezentate în cauza Maruko, citate anterior (punctul 76). Valoarea unui considerent, astfel cum este cel vizat, este limitată la a servi drept instrument de interpretare, în măsura în care conține motivarea dispozițiilor esențiale ale directivei, iar nu să includă o normă cu efect imperativ.

rezervată, statele membre nu se pot exonera de obligația generală care le revine de a respecta dreptul Uniunii, ceea ce include respectarea normelor referitoare la principiul nediscriminării.

81. Rezultă de aici că, în mod contrar față de ceea ce a putut fi apreciat în jurisprudența națională, considerentul (22) al Directivei 2000/78 nu poate determina repunerea în discuție a aplicării acesteia în cazul unor dispoziții, precum cele din Prima RGG, referitoare la calculul unei remunerații în sens larg și care reține ca factor determinant o stare civilă precisă, și anume cea de persoană căsătorită.

82. Pentru a concluziona, considerăm că este necesar să se răspundă la prima și la a doua întrebare în sensul că pensiile complementare plătite foștilor angajați ai Freie und Hansestadt Hamburg și urmașilor acestora, care sunt reglementate prin Prima RGG coroborată cu HmbZVG, intră în domeniul material de aplicare al Directivei 2000/78 și că aceste dispoziții interne trebuie să fie, așadar, examinate în lumina cerințelor impuse de aceasta.

C — *Cu privire la existența unei discriminări pe motive de orientare sexuală în sensul Directivei 2000/78*

83. A treia întrebare este adresată în ipoteza în care ar rezulta din răspunsurile formulate la întrebările precedente că, astfel cum considerăm, Directiva 2000/78 este aplicabilă articolului 10 alineatul (6) din Prima RGG, conform căruia, în esență, pensiile plătite beneficiarilor căsătoriți sunt mai avantajoase decât cele plătite în cazul unui beneficiar care a încheiat o uniune consensuală cu o persoană de același sex. Instanța de trimitere solicită să se stabilească dacă acest text este incompatibil cu dispozițiile coroborate ale articolelor 1, 2 și 3 alineatul (1) litera (c) din Directiva 2000/78, în sensul că ar discrimina reclamantul din acțiunea principală pe motive de orientare sexuală, în mod direct sau numai în mod indirect [42].

1. Cu privire la discriminarea directă

84. Instanța națională precizează că există numeroase argumente potrivit cărora articolul 10 alineatul (6) punctul 1 din Prima RGG este direct discriminatoriu. Aceasta subliniază că instituția căsătoriei, pentru persoanele de orientare heterosexuală, și, respectiv,

42 — Articolul 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/78 prevede că o discriminare directă bazată pe orientarea sexuală se produce „atunci când o persoană este tratată într-un mod mai puțin favorabil decât [este] într-o situație asemănătoare o altă persoană, pe baza [orientării sale sexuale]". Pe de altă parte, articolul 2 alineatul (2) litera (b) din directiva menționată enunță că există o discriminare indirectă pe motive de orientare sexuală „atunci când o dispoziție, un criteriu sau o practică aparent neutră poate [totuși] avea drept consecință un dezavantaj special pentru persoane [de o anumită orientare sexuală], în raport cu altă persoană, cu excepția cazului în care această dispoziție, acest criteriu sau această practică este obiectiv justificată de un obiectiv legitim, iar mijloacele de realizare a acestui obiectiv sunt adecvate și necesare".

uniunea consensuală, pentru persoanele de orientare homosexuală, reprezintă forma de conviețuire prevăzută în drept sau starea civilă cea mai frecventă, chiar dacă nu se poate exclude că, în pofida orientării sale homosexuale, o persoană decide să se căsătorească cu o persoană care aparține sexului opus. Trebuie subliniat că, astfel cum se arată în decizia de trimitere, faptul că numai două persoane de sex diferit se pot căsători una cu cealaltă nu se precizează în mod explicit prin BGB, dar este considerat în practică drept o condiție prealabilă necesară. Dimpotrivă, din articolul 1 alineatul (1) din LPartG rezultă că numai două persoane de același sex pot încheia o uniune consensuală în sensul legii respective.

85. Freie und Hansestadt Hamburg afirmă că reglementarea în discuție, care prevede un drept la regimul suplimentar pentru orice partener în funcție de clasa de impozitare I, iar nu III/0, nu generează o diferențiere de tratament pe motive de sex sau de orientare sexuală.

86. Domnul Römer subliniază că, în Hotărârea Maruko, citată anterior, Curtea a lăsat, desigur, instanței de trimitere sarcina de a verifica dacă exista o „situație asemănătoare", dar că aceasta a stabilit totuși criterii materiale clare în acest sens. Acesta amintește în primul rând că, în conformitate cu Directiva 2000/78, Curtea nu impune o identitate de natură în sensul unei asimilări maxime, ci numai un caracter comparabil. Acesta adaugă faptul că respectivul caracter comparabil trebuie verificat prin punerea în balanță nu a instituțiilor juridice, în mod abstract, ci a celor două categorii de persoane vizate în privința prestației sociale în cauză, în mod concret. Contrar jurisprudenței instanțelor superioare germane, care, în opinia sa, au înțeles în mod greșit Directiva 2000/78, precum și elementele de interpretare formulate în Hotărârea Maruko, ar trebui, așadar, să se compare în speță, pe de o parte, un fost angajat al Freie und Hansestadt Hamburg care conviețuiește cu partenerul său sub regimul uniunii consensuale înregistrate și, pe de altă parte, un fost angajat al Freie und Hansestadt Hamburg care conviețuiește cu soțul/soția sub regimul căsătoriei. Domnul Römer susține în principal că, în vederea asigurării unei căi de atac eficiente împotriva discriminării pe care directiva menționată urmărește să o garanteze, Curtea ar trebui să enunțe mai explicit criteriile materiale pe care instanțele naționale trebuie să le aplice atunci când acestea efectuează comparația.

87. Comisia apreciază, ca și Arbeitsgericht Hamburg, că, în speță, partenerii de viață sunt tratați mai puțin favorabil decât soții în ceea ce privește pensiile lor pentru limită de vârstă, fără ca un motiv valabil să poată explica această inegalitate de tratament. Aceasta subliniază că, în mod excepțional, împrejurarea că soții au eventual sarcina educării copiilor nu poate justifica o asemenea diferențiere, întrucât articolul 10 alineatul (6) punctul 1 din Prima RGG avantajează toți beneficiarii căsătoriți care nu sunt separați în mod permanent, independent de existența unei descendențe. De asemenea, Comisia împărtășește opinia instanței de trimitere potrivit căreia nicio probă empirică nu confirmă că beneficiarii căsătoriți ar avea nevoie

de susținere crescută în raport cu beneficiarii care au încheiat o uniune consensuală, având în vedere situația pensiei partenerului respectiv. Aceasta adaugă că, în orice caz, textul în discuție nu ar putea să atingă obiectivul astfel urmărit, întrucât nu ține seama de existența unui copil născut al beneficiarului și al soțului/soției sale, și nici nu transformă acest element în condiție. Comisia consideră că, în mod contrar căii urmate în Hotărârea Maruko, citată anterior, ar fi superfluu în această situație să se lase instanței naționale sarcina de a decide dacă un soț și un partener de viață sunt în situații asemănătoare în privința prestației în cauză, pentru motivul că, în decizia de trimitere, instanța a efectuat deja examinările necesare în privința statutului juridic al acestuia din urmă și a desprins concluziile utile în acest sens. Aceasta propune să se decidă că o reglementare precum cea în cauză în acțiunea principală constituie o discriminare directă pe motive de orientare sexuală.

88. Din modul de redactare a articolului 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/78 rezultă că existența unei discriminări directe, în sensul acestui text, depinde de caracterul comparabil al situațiilor puse în balanță. Criteriile pe baza cărora trebuie să fie efectuată analiza unei asemenea posibilități de comparare sunt, așadar, determinante. Curtea trebuie să formuleze un răspuns care să concilieze mai multe imperative, și anume, nu numai să furnizeze instanței de trimitere toate elementele care să îi permită soluționarea acțiunii principale, fără să încalce atribuțiile instanțelor naționale, dar și să garanteze aplicabilitatea deplină a dreptului Uniunii, cu respectarea sferelor de competență exclusivă ale statelor membre, în special în materie de stare civilă.

89. Cu titlu introductiv, subliniem că, în marea majoritate a statelor membre, căsătoria este o uniune între un bărbat și o femeie. Accesul la o uniune consensuală înregistrată sau la o formă de legătură juridică similară poate fi restrâns la cuplurile de același sex sau disponibil și pentru cuplurile de sexe diferite, astfel cum este cazul pactului civil de solidaritate în dreptul francez. Legătura dintre homosexualitate și forma de uniune dintre două persoane nu este automată. Astfel, nu se poate exclude ca o persoană de orientare homosexuală să facă alegerea socială de a se căsători cu o persoană de sex opus și, reciproc, nimic nu ar împiedica o persoană de orientare heterosexuală să opteze pentru o viață sub regimul uniunii consensuale înregistrate cu o persoană de același sex. Cu toate acestea, în opinia noastră, nu trebuie să ne limităm la acest sofism în cadrul prezentei analize juridice. Ar fi contrar realității dominante refuzul de a admite că, într-o țară, precum Germania, în care căsătoria este exclusă pentru persoanele de același sex și în care uniunea consensuală înregistrată reprezintă forma de uniune juridică rezervată acestora, o diferențiere de tratament exercitată în defavoarea persoanelor

unite printr-un asemenea parteneriat constituie o sursă de discriminare pe motive de orientare sexuală [43].

90. În Hotărârea Maruko [44], deși Curtea a precizat că va lăsa problema spre examinare instanței naționale, aceasta pare a fi optat în mod implicit pentru posibilitatea de a compara situațiile, prin definirea unor criterii destul de clare. În conformitate cu termenii utilizați la articolul 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/78, Curtea nu a făcut trimitere la situații identice, însă aceasta s-a referit la existența unor situații care pot fi comparate suficient, întemeindu-se pe analiza dreptului german efectuată de instanța de trimitere. Curtea Europeană a Drepturilor Omului adoptă aceeași abordare [45].

91. Trebuie amintit că, independent de relevanța sa pe plan moral, religios sau sociologic, pe plan juridic, căsătoria reprezintă o instituție complexă, al cărei conținut este definit prin drepturile și obligațiile soților unul față de celălalt, precum și față de terți și față de societate în ansamblu. În plus, existența unei căsătorii poate fi un fapt care constituie o condiție prealabilă unor efecte juridice diverse, indiferent că se manifestă în dreptul social, fiscal sau administrativ. În mod similar, o uniune consensuală înregistrată sau orice altă formă de uniune recunoscută din punct de vedere legal se caracterizează fie prin drepturile și obligațiile părților, fie prin consecințele juridice pe care ordinea juridică vizată le atașează existenței unei asemenea uniuni.

92. Curtea s-a preocupat să precizeze că natura comparabilă trebuie să fie verificată în privința prestației aflate în mod concret în cauză, și anume concentrându-se pe elementul de drept relevant, iar nu având doar o abordare globală a situației juridice. Astfel, amintindu-se că întrebarea preliminară adresată în cauza Maruko privea acordarea unei pensii de urmaș partenerului de viață al unui beneficiar decedat, Curtea, după constatarea că o „apropiere progresivă a sistemului introdus pentru uniunea consensuală de cel aplicabil în cazul căsătoriei" exista în dreptul german, a subliniat că „uniunea consensuală este asimilată căsătoriei în ceea ce privește pensia de soție supraviețuitoare sau de soț supraviețuitor" [46].

93. Compararea situațiilor trebuie să se întemeieze, așadar, pe o analiză focalizată, care urmărește identificarea în special a

43 — Ne alăturăm astfel poziției adoptate de primul Senat al Bundesverfassungsgericht în ordonanța pronunțată la 7 iulie 2009 (BVerfG, 1 BvR 1164/07). Pentru a recunoaște existența unei asemenea discriminări, acesta a subliniat că există o legătură strânsă între orientarea sexuală și alegerea dintre căsătorie sau uniune consensuală înregistrată (punctul 89) și că legiuitorul german a prevăzut această ultimă formă de legătură juridică pentru a permite persoanelor homosexuale să se unească (punctul 90).

44 — Citată anterior (punctul 69).

45 — Astfel, în Hotărârea Burden împotriva Regatului Unit, pronunțată la 29 aprilie 2008 (nepublicată încă în *Recueil des arrêts et décisions*), Marea Cameră a acestei Curți a hotărât că două surori care locuiesc împreună de peste treizeci de ani într-o casă indiviză nu se puteau plânge de o diferențiere de tratament fiscal, în temeiul articolului 14 din CEDO, întrucât acestea nu se aflau într-o situație asemănătoare cu cea a soților sau a partenerilor civili.

46 — Hotărâre citată anterior (punctele 67-69).

drepturilor și obligațiilor persoanelor căsătorite enunțate prin dispoziții de drept privat și ale persoanelor legate printr-o uniune consensuală înregistrată care sunt relevante în raport cu prestația în cauză. În opinia noastră, efectul util al interzicerii discriminării pe motive de orientare sexuală nu ar fi garantat dacă o identitate completă a instituțiilor juridice ar fi necesară sau dacă drepturile sau obligațiile care nu se aplică în privința situației caracteristice speței ar trebui să fie luate în considerare.

94. În particular, reglementările care sunt aplicabile în cazul unei eventuale ruperi a legăturii care unește partenerii, prin deces sau prin orice altă cauză, nu ar trebui să influențeze compararea situațiilor care există în timpul căsătoriei și în timpul uniunii consensuale înregistrate în ceea ce privește plățile care depind de faptul că beneficiarul căsătorit nu este separat în mod permanent. Pe de altă parte, asemenea reglementări ar putea avea o influență asupra aprecierii posibilității de a compara situațiile soților și ale partenerilor care sunt separați.

95. Efectele atașate căsătoriei, prin dispoziții de drept fiscal, social sau administrativ, în calitate de condiție de acordare a unui avantaj sau a unui drept, nu ar trebui să aibă impact cu privire la aplicarea comparării situațiilor unor persoane legate printr-o căsătorie sau printr-o uniune consensuală înregistrată, întrucât o diferențiere de tratament stabilită de dispozițiile respective se aplică mai degrabă ca o precizare a existenței unei discriminări decât ca un factor care definește posibilitatea de a compara situațiile.

96. Întrucât Curtea le-a descris deja în Hotărârea Maruko [47], considerăm că este inutil să se amintească aici etapele urmate de dreptul civil german în sensul unei alinieri a regimului aplicabil uniunii consensuale înregistrate la cel existent pentru căsătorie.

97. În mod excepțional, în ceea ce privește prestația în cauză în acțiunea principală, și anume pensia complementară pentru limită de vârstă plătită de Freie und Hansestadt Hamburg unuia dintre foștii săi angajați, aceasta intră sub incidența domeniului juridic al obligațiilor patrimoniale dintre soți. Se observă că, potrivit informațiilor care figurează în decizia de trimitere, partenerii de viață au obligații reciproce, pe de o parte, de a-și asigura ajutor și asistență și, pe de altă parte, de a contribui în mod adecvat la nevoile uniunii consensuale prin munca și prin patrimoniul lor [48], astfel cum este de asemenea cazul între soți pe parcursul vieții lor comune [49]. Chiar dacă LPartG nu a consacrat o unificare totală a drepturilor cuplurilor căsătorite și a cuplurilor unite printr-o uniune consensuală

47 — Citată anterior (punctul 67 și următoarele).

48 — Articolele 2 și 5 din LPartG, astfel cum rezultă din Legea de reformare a dreptului în materia parteneriatului (Gesetz zur Überarbeitung des Lebenspartnerschaftsrechts) din 15 decembrie 2004, intrată în vigoare la 1 ianuarie 2005.

49 — Astfel, articolul 5 din LPartG face trimitere în mod expres la dispozițiile paralele ale BGB, prevăzând că „articolul 1360, teza 2 și articolele 1360a și 1360b din BGB, precum și articolul 16 alineatul (2) se aplică prin analogie”.

înregistrată, a creat totuși obligații în mare parte similare pentru aceste două uniuni, în special pe plan pecuniar.

98. Potrivit instanței naționale, ca urmare a reformelor succesive ale LPartG [50], „nu există, în consecință, mai multe diferențe juridice semnificative între aceste două stări ale persoanelor propuse de ordinea juridică germană, și anume căsătoria și uniunea consensuală înregistrată […]. Diferența nu prezintă, în esență, decât o natură de fapt: căsătoria presupune ca soții să fie de sex diferit, în timp ce uniunea consensuală înregistrată presupune ca partenerii să fie de același sex". Prin urmare, nu există o diferență de situații suficientă pentru a justifica o inegalitate de tratament precum cea în cauză în acțiunea principală.

99. Rezultă din dosar că pensia domnului Römer ar fi fost mărită, în aplicarea articolului 8 alineatul (10) ultima teză din Prima RGG, dacă, în octombrie 2001, ar fi încheiat o căsătorie cu o femeie, iar nu o uniune consensuală înregistrată cu un bărbat. Acest tratament mai favorabil nu ar fi fost legat nici de veniturile părților la uniune, nici de existența copiilor, nici de alți factori, precum cei referitori la nevoile economice ale soțului. În plus, pe parcursul vieții sale profesionale, cotizațiile datorate de partea interesată nu au fost în niciun fel afectate de starea sa civilă, având în vedere că era obligat să contribuie la cheltuielile de pensie prin plata unei cotizații egale cu cea a colegilor săi căsătoriți. Diferența de tratament constatată se întemeiază astfel în mod exclusiv pe un criteriu interzis prin Directiva 2000/78, și anume orientarea sexuală.

100. Pe baza celor expuse de instanța de trimitere, s-ar părea că, în ceea ce privește prestația în cauză în acțiunea principală, situația persoanelor care au încheiat un contract de căsătorie și cea a persoanelor legate printr-o uniune consensuală înregistrată în conformitate cu legislația națională aplicabilă sunt asemănătoare, în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (a) din Directiva 2000/78. În aceste condiții, mărirea unei pensii pentru limită de vârstă întemeiată numai pe criteriul căsătoriei, astfel cum este prevăzută la articolul 10 alineatul (6) din Prima RGG, pare a constitui o discriminare directă pe motive de orientare sexuală.

2. Cu privire la discriminarea indirectă

101. Chestiunea interpretării articolului 2 alineatul (2) litera (b) din Directiva 2000/78, referitor la noțiunea de discriminare indirectă, nu se ridică decât în ipoteza în care existența unei discriminări directe nu ar fi evidentă, fie la încheierea examinării posibilității de a compara situațiile, care ar fi efectuată de Curte însăși dacă aceasta apreciază că poate să o facă, astfel cum îi sugerează Comisia, fie ca urmare a analizei acestei naturi, care va fi lăsată la aprecierea instanței

50 — Arbeitsgericht Hamburg precizează că, în particular, Legea din 15 decembrie 2004 de reformare a dreptului în materia parteneriatului a „apropiat chiar mai mult statutul uniunii consensuale înregistrate de cel al căsătoriei".

naționale. În consecință, prezentăm următoarele explicații doar în subsidiar și pentru un caracter complet.

102. Reclamantul din acțiunea principală solicită Curții să extindă jurisprudența Maruko, citată anterior, formulând de asemenea un răspuns la întrebarea privind discriminarea indirectă. Pentru a susține că este victima unei discriminări indirecte pe motive de orientare sexuală, domnul Römer arată că faptul de a lega prestațiile de o căsătorie exclusiv valabilă între persoane de sexe diferite conduce la un asemenea rezultat, fără ca acesta să fie justificat din punct de vedere obiectiv în conformitate cu dreptul Uniunii. Acesta subliniază că Freie und Hansestadt Hamburg nu a explicat motivele pentru care protecția cuplurilor căsătorite ar necesita ca acesta să dobândească o pensie mai redusă decât cea a colegilor săi heterosexuali, deși acesta plătise aceleași cotizații ca și ei la casa de asigurări profesionale, timp de 45 ani.

103. Comisia, întemeindu-se pe jurisprudența Curții referitoare la principiul nediscriminării pe motive de vârstă [51], arată că statele membre dispun de o marjă de apreciere considerabilă în ceea ce privește alegerea mijloacelor prin care pot fi îndeplinite obiectivele politicii lor sociale, dar că această marjă nu poate avea ca efect lipsirea de substanță a punerii în aplicare a principiului nediscriminării.

104. În cazul în care nu ar fi evident că partenerii de viață și soții sunt în situații asemănătoare în ceea ce privește prestația în cauză, ceea ce ar exclude existența unei discriminări directe în speță, dispozițiile articolului 2 alineatul (2) litera (b) punctul (i) din Directiva 2000/78 ar trebui să fie interpretate pentru a ajuta instanța de trimitere să stabilească dacă o reglementare precum cea în cauză în acțiunea principală poate genera o discriminare indirectă pe motive de orientare sexuală.

105. După informațiile noastre, jurisprudența nu conține elemente privind interpretarea noțiunii de discriminare indirectă, în special bazată pe orientarea sexuală, în sensul Directivei 2000/78.

106. Potrivit dispozițiilor directivei menționate, trebuie în primul rând să se ridice problema existenței, în speță, a „[unei] dispoziți[i] [sau] a un[ui] criteriu […] aparent neutr[u] […] [care] poate avea drept consecință un dezavantaj special pentru persoane […] de o anumită orientare sexuală, în raport cu altă persoane". Criteriul cu privire la legătura matrimonială, care este prevăzut la articolul 10 alineatul 6 din Prima RGG, poate apărea *a priori* ca un factor de diferențiere

51 — A se vedea în special Hotărârea din 5 martie 2009, Age Concern England (C-388/07, Rep., p. I-1569, punctul 47 și următoarele). Trebuie să se sublinieze că Directiva 2000/78 prevede norme specifice privind motivele care pot legitima inegalitățile de tratament bazate, direct sau indirect, pe vârstă (a se vedea punctul 32 din Concluziile avocatului general Kokott prezentate la 6 mai 2010 în cauza Andersen, C-499/08, aflată pe rolul Curții).

neutru. Cu toate acestea, din moment ce căsătoria și avantajele care rezultă din aceasta sunt rezervate exclusiv persoanelor de sexe diferite, cum este cazul în special în Germania, efectul distinctiv al unui asemenea criteriu nu este anodin. Acesta se dovedește a fi deosebit de dezavantajos pentru persoanele homosexuale, deoarece acestea nu au alte mijloace juridice decât uniunea consensuală înregistrată pentru a oficializa uniunea și nu pot, așadar, să aibă acces la grupul favorizat, cu excepția situației în care își reneagă orientarea sexuală.

107. Abordarea nu trebuie să fie subiectivă în această situație, ci obiectivă. Nu este important să se cunoască dacă cerința unei căsătorii actuale are sau nu are vocația de a exclude în mod specific cuplurile de același sex, din moment ce aceasta îi defavorizează în mod clar în raport cu cuplurile de sexe diferite. Desigur, dispoziția în cauză în acțiunea principală exclude ansamblul beneficiarilor necăsătoriți [52], însă, de fapt, persoanele homosexuale sunt mult mai mult lezate decât, de exemplu, persoanele heterosexuale care trăiesc în concubinaj, întrucât acestea din urmă nu sunt înlăturate în mod definitiv de la posibilitatea de a obține un asemenea avantaj, din moment ce accesul la căsătorie le este oferit, dacă doresc acest lucru la un moment dat.

108. Constatarea că un „dezavantaj special" poate rezulta din articolul 10 alineatul (6) din Prima RGG nu este suficientă pentru a caracteriza o discriminare indirectă, deoarece un „obiectiv legitim" ar putea să îl justifice „obiectiv", în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) punctul (i) din Directiva 2000/78. Explicația avansată de Freie und Hansestadt Hamburg se referă la preocupări de ordin fiscal, ale căror realitate și legitimitate nu sunt totuși argumentate prin elemente de probă, în condițiile în care revenea pârâtului din acțiunea principală să facă acest lucru. În ceea ce o privește, instanța de trimitere face trimitere la o posibilă intenție a legiuitorului de a proteja căsătoria și familia [53].

109. Precizăm de la bun început că, în opinia noastră, legătura de cauzalitate dintre inegalitatea de tratament în cauză și protecția căsătoriei și a familiei, care ar putea fi în sine un „obiectiv legitim", este ambiguă.

110. Presupunând chiar că natura legitimă a unui asemenea obiectiv poate fi reținută, dispozițiile articolului 10 alineatul (6) din Prima RGG nu par, indiferent de situație, să poată trece cu succes examinarea temeiniciei și

52 — Cu toate acestea, amintim că articolul 10 alineatul (6) din Prima RGG prevede că modul de calcul mai avantajos care rezultă din aplicarea clasei de impozit III/0 este garantat nu numai beneficiarilor căsătoriți, dar și beneficiarilor necăsătoriți care pot pretinde beneficiul alocațiilor familiale sau al prestațiilor corespunzătoare.

53 — Vom reveni în cadrul răspunsurilor care urmează a fi formulate la ultima serie de întrebări privind incidența articolului 6 alineatul (1) din Legea fundamentală, care enunță un astfel de obiectiv.

a proporționalității pe care Directiva 2000/78 le prevede în continuare, impunând ca „mijloacele de realizare a acestui obiectiv […] [să fie] adecvate și necesare". Apreciem că pentru promovarea instituției căsătoriei există și alte mijloace, care nu aduc atingere, chiar și indirect, intereselor financiare ale cuplurilor homosexuale, care, oricum, nu au acces la căsătorie în Germania și nu riscă, așadar, să renunțe la căsătorie pentru a opta în favoarea unei uniuni consensuale înregistrate. În orice caz, instituția căsătoriei poate fi protejată fără a fi nici adecvat, nici indispensabil să se avantajeze un mod de viață conjugală recunoscut din punct de vedere juridic în raport cu un altul [54].

111. Având în vedere aceste observații, revine instanței naționale, care este singura competentă să cerceteze faptele litigiului cu care este sesizată și să interpreteze legislația națională aplicabilă, sarcina de a stabili în mod concret dacă există o discriminare indirectă. Aceasta trebuie să aprecieze în ce măsură faptul că domnul Römer dobândește o pensie mai scăzută decât o persoană căsătorită, în temeiul articolului 10 alineatul (6) din Prima RGG, este sau nu este obiectiv justificat printr-un scop legitim și în ce măsură existența unei căsătorii actuale ca o condiție prealabilă obținerii acestui avantaj este sau nu este un mijloc proporțional de atingere a unui asemenea obiectiv.

3. Concluzie intermediară

112. Pentru a concluziona cu privire la ansamblul problematicilor conținute în a treia întrebare, propunem Curții să răspundă în această privință că dispozițiile coroborate ale articolelor 1, 2 și 3 alineatul (1) litera (c) din Directiva 2000/78 se opun unei reglementări precum cea în cauză în acțiunea principală, în temeiul căreia un beneficiar legat printr-o uniune consensuală înregistrată nu dobândește o pensie complementară pentru limită de vârstă echivalentă cu cea acordată unui beneficiar căsătorit care nu este separat în mod permanent, cu toate că, în dreptul național, uniunea consensuală ar plasa persoanele de același sex într-o situație asemănătoare cu aceea a soților în ceea ce privește pensia menționată. Analiza posibilității de a compara trebuie să fie concentrată pe drepturile și pe obligațiile soților și ale partenerilor, astfel cum decurg din dispozițiile aplicabile căsătoriei, respectiv din cele aplicabile uniunii consensuale înregistrate, care sunt relevante, ținând seama de condițiile de acordare a prestației în discuție. Revine instanței de

54 — A se compara cu ordonanța pronunțată la 7 iulie 2009 de Bundesverfassungsgericht, citată anterior. Curtea Europeană a Drepturilor Omului a subliniat de asemenea că: „atunci când marja de apreciere lăsată statelor este nesemnificativă, [astfel cum este cazul] unei diferențe de tratament bazate pe […] orientarea sexuală, […] principiul proporționalității impune ca măsura reținută să fie în mod normal de natură să permită realizarea obiectivului urmărit, însă obligă de asemenea să se demonstreze că era necesar, pentru atingerea acestui scop, să se excludă anumite persoane – în speță indivizii care trăiesc în cadrul unei relații homosexuale – din domeniul de aplicare al măsurii despre care este vorba" (Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Karner împotriva Austriei din 24 iulie 2003, *Recueil des arrêts et décisions*, 2003-IX, punctul 41).

trimitere sarcina de a verifica dacă un partener de viață se află într-o situație de drept și de fapt asemănătoare cu cea a unui soț care beneficiază de pensia complementară pentru limită de vârstă care este prevăzută de sistemul de asigurare profesională administrat de Freie und Hansestadt Hamburg.

113. Cu titlu subsidiar, dacă analiza posibilității de a compara exclude existența unei discriminări directe pe motive de orientare sexuală, ar exista cel puțin o discriminare indirectă în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) punctul (i) din Directiva 2000/78, din moment ce dispozițiile articolului 10 alineatul (6) din Prima RGG, care prevăd un mod de calcul al unei pensii complementare pentru limită de vârstă mai favorabil în privința unui beneficiar căsătorit care nu este separat în mod permanent, pe de o parte, generează un dezavantaj special în defavoarea unui beneficiar legat printr-o uniune consensuală înregistrată și, pe de altă parte, nu răspund în mod obiectiv unui obiectiv legitim sau nu constituie un mijloc atât adecvat, cât și necesar pentru atingerea unui asemenea obiectiv, ceea ce revine instanței de trimitere să stabilească.

D — *Cu privire la încălcarea articolului 141 CE sau a unui principiu general al dreptului Uniunii*

114. Prin intermediul celei de a patra întrebări, instanța de trimitere solicită, în esență, să se stabilească dacă, în ipoteza în care nu s-ar constata că articolul 10 alineatul (6) din Prima RGG încalcă Directiva 2000/78, dispoziția menționată de drept intern încalcă totuși articolul 141 CE sau un principiu general al dreptului Uniunii.

115. Mai precis, această întrebare se divizează în trei părți. Au fost aduse clarificări cu privire la acest subiect de către Arbeitsgericht Hamburg în cererea complementară de pronunțare a unei hotărâri preliminare.

116. Observăm că prima și a doua ipoteză vizate de a patra întrebare sunt cele conform cărora s-ar răspunde afirmativ la întrebările privind o eventuală excludere de la aplicarea Directivei 2000/78. În ceea ce privește al treilea aspect al celei de a patra întrebări, acesta vizează ipoteza în care s-ar considera că articolul 10 alineatul (6) din Prima RGG nu aduce atingere principiului nediscriminării, atât directe, cât și indirecte, enunțat prin Directiva 2000/78. Pentru motivele pe care le-am prezentat mai sus, cele trei aspecte ale acestei întrebări preliminare sunt, în opinia noastră, fără obiect. Cu toate acestea, pentru a fi exhaustivi, în cazul în care Curtea nu ar da curs propunerilor noastre, vom oferi, cu titlu subsidiar, elementele de răspuns care urmează.

117. În ceea ce privește eventuala încălcare a articolului 141 CE, nu considerăm că poate fi constituită în cadrul acțiunii principale. Amintim că articolul menționat invocă „principiul egalității de remunerare între lucrătorii

de sex masculin și cei de sex feminin, pentru aceeași muncă sau pentru o muncă de aceeași valoare".

118. Conținutul legislativ al articolului 10 alineatul (6) din Prima RGG nu poate încălca principiul astfel enunțat, din moment ce diferența de tratament în calculul pensiilor care este realizată în defavoarea reclamantului din acțiunea principală nu se întemeiază pe o distincție între bărbați și femei, ci între angajații căsătoriți și ceilalți. Instanța de trimitere constată ea însăși acest lucru, dar sugerează că articolul menționat ar putea fi, cu toate acestea, o dispoziție discriminatorie bazată pe faptul că reclamantul din acțiunea principală este de sex masculin, în măsura în care domnul Römer nu a putut încheia cu un alt bărbat, ca legătură juridică, decât o uniune consensuală, iar nu o căsătorie.

119. Totuși, precum Comisia, observăm că dispoziția internă în cauză aduce atingere beneficiarilor de pensii de același sex, independent de faptul că uniunea consensuală a fost încheiată între doi bărbați sau între două femei. În plus, dezavantajul suferit de domnul Römer nu privește nici sexul său, nici sexul partenerului său, ci privește numai inexistența unei căsătorii. Pare a fi clar că o asemenea dispoziție nu poate fi contrară articolului 141 CE, care vizează diferențele de tratament pe motive de sex, iar nu cele pe motive de orientare sexuală.

120. Desigur, argumentația prezentată de instanța națională se aseamănă cu raționamentul urmat de Curte în Hotărârea K. B.[55], conform căruia articolul 141 CE se opune, în principiu, unei legislații care, cu încălcarea Convenției Europene a Drepturilor Omului (denumită în continuare „CEDO"), împiedică un cuplu în care unul dintre membri este o persoană transsexuală, care a suferit o operație de schimbare de sex, dar care rămâne înregistrată la starea civilă ca fiind de același sex ca și cealaltă persoană, să îndeplinească condiția de căsătorie necesară pentru ca unul dintre aceștia să poată beneficia de un element al remunerației celuilalt, în sensul articolului 141 CE, și anume o pensie de soț supraviețuitor.

121. Chiar dacă domnul Römer și partenerul său se află într-o situație similară cu cea a părților interesate din cauza K. B., întrucât căsătoria este rezervată persoanelor de sexe diferite, nu considerăm totuși că, în speță, această împiedicare poate fi calificată ca fiind o discriminare bazată pe sex. În cauza menționată, Curtea a pus la îndoială conformitatea cu dreptul comunitar a legislației Regatului Unit nu pentru că nu permite căsătoria pentru cuplurile de același sex, ci numai în sensul că generează o inegalitate de tratament care se raportează la o condiție prealabilă indispensabilă acordării unei pensii de soț supraviețuitor, și anume capacitatea de a se căsători[56]. În mod similar, imposibilitatea suportată de domnul Römer este o consecință a alegerii făcute de Republica Federală

55 — Hotărârea din 7 ianuarie 2004 (C-117/01, Rec., p. I-541).
56 — Punctele 28, 30 și 33 din această hotărâre.

Germania, în exercitarea competențelor sale în materie de stare civilă, de a rezerva instituția căsătoriei cuplurilor de sexe diferite. Din moment ce persoanele homosexuale suportă consecințele acestei alegeri legislative în mod similar, independent de faptul că este vorba despre indivizi de sex feminin sau de sex masculin, această cerință nu poate fi considerată în sine ca discriminatorie în funcție de sex.

122. În ceea ce privește eventuala încălcare a unui principiu general al dreptului Uniunii prin articolul 10 alineatul (6) din Prima RGG, în măsura în care acesta dezavantajează reclamantul din acțiunea principală pe motive de orientare sexuală, instanța națională își întemeiază cererea pe Hotărârea Mangold [57]. Aceasta amintește că, potrivit hotărârii menționate, Directiva 2000/78 în sine nu consacră principiul egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă, întrucât acesta trebuie să fie considerat ca un principiu general al dreptului comunitar. În cererea sa complementară, instanța evocă posibila încălcare a unui „(alt) principiu general al dreptului comunitar", în opoziție, se pare, cu principiul egalității de remunerare între bărbați și femei care este prevăzut de articolul 141 CE, însă aceasta nu precizează care ar putea fi celălalt principiu în speță.

123. În cazul în care Curtea ar considera că această întrebare nu se dovedește fără obiect în privința combinării ipotezelor care sunt enunțate cu titlu de premise, subliniem că Hotărârile Mangold și Kücükdeveci [58] confirmă în mod evident că Directiva 2000/78 nu a consacrat principiul egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă, care își găsește sursa în diverse instrumente internaționale și în tradițiile constituționale comune ale statelor membre, astfel cum rezultă din articolul 1, precum și din considerentele (1) și (4) ale directivei menționate.

124. În acest context, Curtea a recunoscut existența unui principiu al nediscriminării în funcție de vârstă care trebuie să fie considerat ca principiu general al dreptului Uniunii, principiu pe care directiva menționată l-a concretizat, creând un cadru general în materia pe care o reglementează [59]. În plus, Curtea a subliniat că „[s]e interzice discriminarea de orice fel, bazată pe motive precum [...] vârsta", potrivit articolului 21 alineatul (1) din Carta drepturilor fundamentale, care are aceeași valoare juridică cu cea a tratatelor în aplicarea articolului 6 alineatul (1) TUE [60].

125. Rămâne să se stabilească dacă această jurisprudență poate fi pusă în aplicare astfel încât interzicerea discriminărilor pe motive de orientare sexuală să beneficieze de același statut de principiu general al dreptului

57 — Citată anterior (punctele 74 și 75).

58 — Hotărârile Mangold (punctul 74) și Kücükdeveci (punctul 20), citate anterior.

59 — Hotărârile Mangold (punctul 75) și Kücükdeveci (punctul 21), citate anterior.

60 — Hotărârea Kücükdeveci, citată anterior (punctul 22).

Uniunii precum cel de care beneficiază interzicerea discriminărilor pe motive de vârstă.

126. Astfel cum am arătat deja, Tratatul de la Amsterdam, semnat la 2 octombrie 1997 și intrat în vigoare la 1 mai 1999, a modificat articolul 13 alineatul (1) CE, pentru a acorda Comunității, în limita competențelor materiale ale acesteia, competențe specifice pentru combaterea tuturor formelor de discriminări care se întemeiază pe una dintre cele șase categorii de motive pe care le enumera, din care face parte orientarea sexuală [61].

127. La acea dată, nu toate statele membre condamnau discriminările bazate pe criteriul respectiv și nici CEDO nu îl menționa. În Hotărârea Grant, pronunțată la 17 februarie 1998 [62], Curtea a arătat că, în stadiul în care se afla dreptul în cadrul Comunității, relațiile homosexuale stabile nu erau asimilate relațiilor dintre persoane căsătorite sau relațiilor heterosexuale stabile în afara căsătoriei. Aceasta a dedus că o diferență de tratament bazată pe orientare sexuală nu era interzisă, din moment ce nicio normă comunitară nu o interzicea în mod expres, și a adăugat că putea reveni numai legiuitorului sarcina de a adopta, după caz, măsuri care pot afecta această situație.

128. Astfel cum a observat avocatul general Ruiz-Jarabo Colomer, abordarea restrictivă astfel aleasă de Curte se opunea, de exemplu, jurisprudenței în materie de discriminare legată de maternitate [63]. Jurisprudența ulterioară arată de asemenea o anumită reticență la punerea în aplicare a interzicerii discriminării pe motive de orientare sexuală [64].

129. În opinia noastră, din punct de vedere strict juridic, nu există nicio justificare pentru a face o aplicare mai puțin riguroasă a principiului egalității de tratament în ceea ce privește discriminările pe motive de orientare sexuală decât în ceea ce privește discriminările bazate pe celelalte motive menționate la articolul 13 CE. Faptul de a admite că ar

61 — Pe baza acestei dispoziții a fost adoptată Directiva 2000/78, la fel ca și Directiva 2000/43/CE a Consiliului din 29 iunie 2000 de punere în aplicare a principiului egalității de tratament între persoane, fără deosebire de rasă sau origine etnică (JO L 180, p. 22, Ediție specială, 20/vol. 1, p. 19) și Directiva 2004/113/CE a Consiliului din 13 decembrie 2004 de aplicare a principiului egalității de tratament între femei și bărbați privind accesul la bunuri și servicii și furnizarea de bunuri și servicii (JO L 373, p. 37, Ediție specială, 05/vol. 7, p. 135). Pentru a completa acest cadru juridic, Comisia a prezentat, la 2 iulie 2008, o Propunere de directivă cu privire la punerea în aplicare a principiului tratamentului egal al persoanelor indiferent de religie sau convingeri, handicap, vârstă sau orientare sexuală în afara pieței forței de muncă [COM (2008) 426 final].

62 — Hotărârea din 17 februarie 1998 (C-249/96, Rec., p. I-621, punctul 35 și următoarele).

63 — A se vedea punctul 92 din Concluziile prezentate în cauza Maruko, citată anterior, precum și numeroasele hotărâri care sunt citate la acesta (nota de subsol 90).

64 — A se vedea în special Hotărârea din 31 mai 2001, D și Suedia/Consiliul (C-122/99 P și C-125/99 P, Rec., p. I-4319), al cărei conținut este amintit la punctul 94 din Concluziile prezentate de avocatul general Ruiz-Jarabo Colomer în cauza Maruko, citată anterior.

exista în acest domeniu sensibilități speciale care au o aplicabilitate juridică ar însemna că ar fi acordată importanță de către Curte unor prejudecăți nejustificate, indiferent de originea acestora, și s-ar refuza o protecție juridică egalitară unor persoane de orientare sexuală minoritară.

130. Astfel, Curtea Europeană a Drepturilor Omului a considerat, începând cu 1999, că o diferență de tratament care se întemeiază pe orientarea sexuală intra sub incidența articolului 14 din CEDO, al cărui conținut nu este limitativ, și că o asemenea discriminare nu poate fi tolerată în temeiul Convenției [65]. Or, drepturile fundamentale garantate de CEDO fac parte integrantă din normele a căror respectare este asigurată de Uniunea Europeană, ca principii generale, în conformitate cu articolul 6 alineatul (3) TUE. Interzicerea „discriminării de orice fel bazată în special […] pe orientarea sexuală" a fost astfel înscrisă la articolul 21 alineatul (1) din Carta drepturilor fundamentale, a cărei vocație nu era de a crea drepturi noi, ci de a confirma drepturile fundamentale recunoscute de dreptul Uniunii [66].

131. Având în vedere aceste considerații, suntem de părere că, astfel cum a hotărât Curtea în ceea ce privește discriminarea pe motive de vârstă, interzicerea discriminării pe motive de orientare sexuală ar trebui să fie considerată ca un principiu general al dreptului Uniunii [67].

132. În ipoteza, puțin probabilă, în opinia noastră, în care reglementarea în cauză în

65 — Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Salgueiro Da Silva Mouta împotriva Portugaliei din 21 decembrie 1999, *Recueil des arrêts et décisions*, 1999-IX, punctele 28 și 36. A se vedea de asemenea Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea S. L. împotriva Austriei din 9 ianuarie 2003, *Recueil des arrêts et décisions*, 2003-I (punctul 37: „diferențele bazate pe orientarea sexuală trebuie să fie justificate de motive deosebit de grave", precum și jurisprudența citată în acest sens), și Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Hotărârea Kozak împotriva Poloniei din 2 martie 2010, nepublicată încă în *Recueil des arrêts et décisions* (la punctele 98 și 99, Curtea Europeană a Drepturilor Omului admite că protecția familiei, întemeiată pe uniunea dintre un bărbat și o femeie, astfel cum este prevăzută de Constituția poloneză, constituie în principiu un motiv legitim care permite justificarea unei diferențe de tratament. Aceasta adaugă că totuși, atunci când urmărește să asigure echilibrul dorit dintre protecția familiei și drepturile pe care le recunoaște Convenția minorităților sexuale, statul trebuie să țină seama de evoluția societății, în special de faptul că pentru un individ nu există doar o modalitate de a-și trăi viața privată. Întrucât nu se poate admite că este necesar, pentru protecția familiei, să se refuze, ca regulă generală, transmiterea unui contract de închiriere persoanelor care au o relație homosexuală, aceasta se pronunță, în unanimitate, în sensul încălcării articolului 14 coroborat cu articolul 8 din CEDO).

66 — Preambulul prevede că această Cartă „reafirmă, cu respectarea competențelor și sarcinilor Uniunii, precum și a principiului subsidiarității, drepturile care rezultă în principal din tradițiile constituționale și din obligațiile internaționale comune statelor membre, din [CEDO], din Cartele sociale adoptate de Uniune și de către Consiliul Europei, precum și din jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene și a Curții Europene a Drepturilor Omului".

67 — Punctul 76 din Hotărârea Mangold, citată anterior, începe după cum urmează: „respectarea principiului general al egalității de tratament, *în special* în funcție de vârstă […]" (sublinierea noastră), ceea ce permite a se considera că Curtea nu a urmărit să limiteze abordarea sa la acest unic motiv, amintindu-se că Directiva 2000/78 are ca obiect combaterea discriminărilor pe motive de „apartenență religioasă sau convingeri, handicap, vârstă sau orientare sexuală" (articolul 1), în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă. În mod similar, avocatul general Tizzano observase, în concluziile referitoare la această cauză: „chiar înainte de adoptarea Directivei 2000/78 și a dispozițiilor specifice prevăzute de aceasta, Curtea a recunoscut existența unui *principiu general de egalitate*" (sublinierea noastră) (a se vedea punctul 83, precum și jurisprudența citată).

acțiunea principală nu ar intra sub incidența domeniului de aplicare al Directivei 2000/78, nu se poate exclude ca această reglementare – în mod concret, termenul „căsătorit", care restrânge domeniul de aplicare al acesteia – să aducă atingere principiului general al dreptului Uniunii referitor la interzicerea discriminării pe motive de orientare sexuală.

E — *Cu privire la aspectele temporale ale cauzei*

135. Trebuie să se examineze împreună a cincea și a șasea întrebare, din moment ce acestea privesc amândouă probleme de aplicare în timp, din unghiuri diferite.

133. Trebuie totuși subliniat că, în cazul în care Curtea își întemeiază controlul menționat pe acest principiu general, iar nu pe Directiva 2000/78, acest aspect va prezenta relevanță pentru răspunsul la a cincea întrebare adresată de instanța de trimitere, respectiv în ceea ce privește consecințele *ratione temporis* ale încălcării dreptului Uniunii.

1. Cu privire la efectele în timp ale dreptului la egalitate de tratament

136. Instanța de trimitere arată că a cincea întrebare vizează clarificarea consecințelor juridice care trebuie să fie desprinse chiar de aceasta din răspunsurile formulate de Curte la primele patru întrebări preliminare pentru a se pronunța în speță.

134. Pe scurt, considerăm, cu titlu principal, că nu ar trebui să fie necesar, în speță, să se răspundă la a patra întrebare preliminară. Cu toate acestea, în caz contrar, propunem Curții, cu titlu subsidiar, să declare că articolul 10 alineatul (6) din Prima RGG nu poate presupune încălcarea articolului 141 CE, însă ar putea, ceea ce revine instanței de trimitere să soluționeze în raport cu datele litigiului cu care este sesizată, să aducă atingere principiului general al dreptului Uniunii pe care îl constituie interzicerea discriminărilor pe motive de orientare sexuală.

137. Instanța de trimitere arată că ridică, în primul rând, problema dacă, în ipoteza în care Curtea ar admite că dezavantajul suferit de reclamantul din acțiunea principală constituie o încălcare a dreptului Uniunii, persoana interesată ar putea solicita pârâtului din acțiunea principală să fie tratată egal cu beneficiarii căsătoriți care nu sunt separați în mod permanent, înainte chiar ca articolul 10 alineatul (6) din Prima RGG să fie modificat în acest sens.

138. În această privință, instanța națională arată că, în speță, Freie und Hansestadt Hamburg nu este un angajator de drept privat, deși este vorba despre un contract de muncă de drept civil, ci o colectivitate publică locală, care acționează în același timp în calitate de angajator și în calitate de legiuitor în ceea ce privește dispoziția în cauză în acțiunea principală.

139. Apreciem că, în cazul în care existența unei discriminări ar fi reținută, indiferent că este directă sau indirectă, dreptul la un tratament egal poate fi revendicat de reclamantul din acțiunea principală fără a fi necesar să aștepte ca dispoziția internă în discuție să fie revizuită de legiuitorul german.

140. În al doilea rând, instanța de trimitere solicită, în esență, să se stabilească de la ce dată ar trebui să se producă înlăturarea articolului 10 alineatul (6) din Prima RGG. Aceasta precizează că, în opinia sa, în cazul în care Curtea ar trebui să considere că dispoziția menționată nu încalcă Directiva 2000/78, ar părea logic să se recunoască reclamantului din acțiunea principală, în privința pârâtului din acțiunea principală, dreptul la plata pensiilor în același cuantum cu cele plătite beneficiarilor căsătoriți cel mai devreme începând cu expirarea termenului de punere în aplicare prevăzut de articolul 18 alineatul (1) din Directiva 2000/78, și anume începând cu 3 decembrie 2003.

141. Aceasta adaugă că, în opinia sa, punctul de plecare ar putea fi stabilit la o dată ulterioară în cazul în care Curtea ar acorda o importanță determinantă faptului că, în dreptul național, uniunea consensuală încheiată între persoane de același sex a fost apropiată de instituția căsătoriei doar în mai multe etape. Aceasta sugerează că, într-o asemenea ipoteză, efectele juridice ale interpretării date de Curte ar putea să fie aplicabile reclamantului din acțiunea principală, de exemplu, numai de la intrarea în vigoare a Legii din 15 decembrie 2004 de reformare a dreptului în materia uniunii consensuale, și anume de la 1 ianuarie 2005.

142. În timp ce Comisia aderă la poziția adoptată astfel de instanța de trimitere, punctul de vedere al reclamantului din acțiunea principală este similar numai în ceea ce privește prima dată propusă de instanță [68]. Domnul Römer admite că se poate declara de către Curte că efectele vor fi limitate la plățile pensiei pentru limită de vârstă ulterioare datei de 2 decembrie 2003. Totuși, acesta apreciază că plățile pensiei sale ar trebui, în orice caz, să fie calculate începând cu această dată, pe baza tuturor cotizațiilor pe care le-a plătit, independent de data acestora.

143. Pe de altă parte, se opune ideii conform căreia punctul de plecare ar putea fi amânat dincolo de această dată pentru a ține seama de o evoluție a regimului aplicabil uniunii

68 — Totuși, observăm că formularea pe care o utilizează în această privință pare ambiguă, chiar inexactă, deoarece acesta susține că „decizia [Curții] [va] clarifica textul directivei, astfel cum ar fi trebuit să fie cuprinsă încă de la *2 decembrie 2003, data intrării sale în vigoare*" (sublinierea noastră). Or, articolul 20 din Directiva 2000/78 prevede că aceasta a intrat în vigoare la data publicării în *Jurnalul Oficial al Comunităților Europene*, adică la 2 decembrie 2000, în timp ce articolul 18 prevede că statele membre aveau termen până la 2 decembrie 2003 pentru a o transpune în dreptul intern.

consensuale înregistrate în dreptul german. În ceea ce privește discriminarea directă, acesta susține că obligațiile de întreținere care există între partenerii de viață coincid, încă de la crearea uniunii consensuale, în 2001 [69], cu cele asumate de soți. Acesta deduce că foștii angajați ai Freie und Hansestadt Hamburg care au încheiat o uniune consensuală se află încă în aceeași situație cu foștii salariați căsătoriți în privința accesului la prestații cu titlu de pensie complementară în discuție. Cu titlu subsidiar, în ceea ce privește discriminarea indirectă, se afirmă că acesta ar fi fost, încă de la început, victima unei discriminări bazate pe orientarea sexuală.

144. Pentru a răspunde la această întrebare, ar putea fi avută în vedere distincția dintre diferite situații. Pe de o parte, pentru ipoteza în care Curtea ar considera că există, în speță, o discriminare legată de încălcarea dispozițiilor Directivei 2000/78, s-ar putea considera că reclamantul din acțiunea principală nu poate beneficia de aceleași drepturi la pensie complementară ca și beneficiarii căsătoriți la o dată anterioară datei de expirare a termenului acordat statelor membre pentru transpunere, și anume 2 decembrie 2003. Un argument care pledează în acest sens ar fi că nu s-ar putea da directivei un efect retroactiv dacă s-ar decide aplicarea acesteia înainte de sfârșitul termenului de transpunere. Pe de altă parte, în ipoteza în care Curtea ar răspunde, dimpotrivă, negativ la a treia întrebare, instanța de trimitere solicită să se stabilească în subsidiar dacă articolul 10 alineatul (6) din Prima RGG încalcă articolul 141 CE sau un principiu general al dreptului Uniunii. În acest caz, expirarea termenului de transpunere a Directivei 2000/78 nu ar avea incidență asupra tratamentului acțiunii principale.

145. Cu toate acestea, a realiza o asemenea distincție ar însemna să uităm că, astfel cum am amintit, Curtea a subliniat că Directiva 2000/78 nu consacră principiul egalității de tratament în ceea ce privește ocuparea forței de muncă și încadrarea în muncă [70]. Curtea a dedus de aici că principiul nediscriminării în funcție de vârstă trebuia să fie considerat ca un principiu general al dreptului comunitar și că respectarea principiului general al egalității de tratament nu poate, prin natura sa, să depindă de expirarea termenului acordat statelor membre pentru transpunerea unei directive destinate să instituie un cadru general pentru combaterea discriminărilor bazate pe acest criteriu. Curtea a adăugat că revenea instanței naționale sarcina de a garanta aplicabilitatea deplină a acestui principiu general, înlăturând aplicarea oricărei dispoziții contrare din legea națională, chiar

69 — Reclamantul din acțiunea principală invocă faptul că numai rangul creanțelor de întreținere dintre soți în raport cu ceilalți creditori de întreținere a fost în primul rând conceput în mod diferit, dar că acest aspect nu are nicio incidență asupra caracterului comparabil al obligațiilor de întreținere ale soților și ale partenerilor în privința partenerilor lor.

70 — Hotărârile Mangold (punctul 74) și Kücükdeveci (punctul 20), citate anterior.

și în cazul în care termenul de transpunere a directivei respective, astfel cum a fost prevăzut la articolul 18 din aceasta, nu expirase încă.

146. În opinia noastră, un raționament absolut identic trebuie să fie formulat în ceea ce privește principiul nediscriminării în funcție de orientarea sexuală. Întrucât Directiva 2000/78 este, în esență, destinată să faciliteze aplicarea concretă a acestui principiu general al dreptului Uniunii, aceasta nu aduce atingere nici conținutului și nici domeniului de aplicare al acestuia. Întrucât nu este consacrat, ci numai recunoscut prin Directiva 2000/78, este posibil să se considere că încălcarea principiului menționat, precum și efectele juridice care decurg de aici au intervenit la o dată anterioară datei de 2 decembrie 2003. Dacă este cazul, consecințele pe care instanța de trimitere va trebui să le desprindă în cauza cu care este sesizată nu ar fi atașate datei de intrare în vigoare a Directivei 2000/78 sau expirării termenului de transpunere a acesteia, întrucât principiul general al nediscriminării astfel recunoscut ar depăși o asemenea normă de drept derivat.

147. Având în vedere evoluția pe care am descris-o deja, considerăm că principiul nediscriminării pe motive de orientare sexuală nu a fost recunoscut de Curte în jurisprudența din anii 1990. Cu toate acestea, amintim că, în decembrie 1999 [71], Curtea de la Strasbourg s-a pronunțat în sensul că o asemenea discriminare nu este conformă cu CEDO. Ținând seama de faptul că Uniunea Europeană garantează, ca principii generale, drepturile fundamentale care sunt protejate prin această convenție [72] și având în vedere că prin Carta drepturilor fundamentale doar au fost codificate drepturile garantate deja de Uniune [73], pare evident că dreptul la un tratament egal pe motive de orientare sexuală constituia deja un principiu general al dreptului recunoscut de dreptul Uniunii în momentul în care domnul Römer și-a înregistrat uniunea consensuală cu partenerul său, și anume la 15 octombrie 2001.

148. În cazul în care Curtea nu ar da curs raționamentului nostru cu privire la acest aspect și ar dori să asigure punerea în aplicare a dispozițiilor Directivei 2000/78, ar trebui să se realizeze o diferență, în ceea ce privește data producerii efectelor, în funcție de calificarea discriminării care ar fi reținută de Curte.

149. Astfel, în cazul discriminării directe, aceasta va exista numai de la data la care situația beneficiarilor angajați într-o uniune consensuală a devenit asemănătoare cu cea a beneficiarilor căsătoriți în ceea ce privește pensia complementară în cauză în acțiunea principală.

150. S-ar putea dovedi că, în conformitate cu ceea ce sugerează instanța națională și contrar față de ceea ce reclamantul din acțiunea

71 — Hotărârea Curții Europene a Drepturilor Omului, Da Silva Mouta împotriva Portugaliei, citată anterior.

72 — Articolul 6 alineatul (3) TUE.

73 — Preambulul Cartei.

principală susține, o concordanță suficientă între drepturile și obligațiile care rezultă din căsătorie și cele care rezultă din uniunea consensuală, limitându-se la elementele relevante în raport cu avantajul în cauză, nu a apărut decât în mod progresiv, iar nu de la adoptarea primei legi care o reglementează. Or, întrucât stabilirea acestui prag de convergență va trebui efectuată prin intermediul analizei și interpretării dreptului național, aceasta va fi de competența instanței de trimitere.

151. În această privință, trebuie subliniat că decizia de trimitere arată că, în versiunea inițială, astfel cum rezultă din Legea din 16 februarie 2001, statutul juridic al uniunii consensuale în sensul LPartG se inspira parțial din cel al căsătoriei, însă se îndepărta în rest [74] și că acest statut a făcut obiectul a trei reforme, inclusiv una care, producând efecte de la 1 ianuarie 2005, a consolidat similitudinile dintre uniunea consensuală și instituția căsătoriei [75], astfel încât nu mai există diferențe juridice semnificative între aceste două stări ale persoanelor propuse de ordinea juridică germană. Deși această analiză a unei apropieri în etape este contestată de reclamantul din acțiunea principală, pare evident că instanța națională va ține seama de evoluția progresivă a dreptului național astfel descrisă și care, de altfel, se raliază poziției reținute de două curți federale supreme germane în cadrul deciziilor [76] adoptate ca o consecință directă a Hotărârii Maruko [77]. Cu toate acestea, posibilitatea domnului Römer de a pretinde un tratament egal la un anumit moment, iar nu la oricare altul, va depinde, în esență, de criteriile pe care Curtea le va lua în considerare ca fiind cele pe care instanța de trimitere va trebui să le utilizeze pentru a efectua comparația între cele două categorii de situații.

152. Dimpotrivă, în cazul discriminării indirecte, nu este necesar să se caracterizeze existența situațiilor asemănătoare din punct de vedere juridic, ci numai existența unui dezavantaj special care nu este justificat printr-un obiectiv legitim. Obligația, care aparține instanței de trimitere, de a desprinde consecințele conforme cu dreptul Uniunii ar putea, așadar, produce efecte de la crearea de către legiuitorul german a uniunii

74 — În ceea ce privește pensiile pentru limită de vârstă, instanța de trimitere menționează că LPartDisBG (Gesetz zur Beendigung der Diskriminierung gleichgeschlechtlicher Gemeinschaften: Lebenspartnerschaften) nu prevedea, între partenerii de viață, repartizarea compensatorie a drepturilor la pensie în caz de încetare a parteneriatului lor și nu presupunea nicio dispoziție referitoare la drepturile la pensie pentru limită de vârstă în caz de deces. Totuși, în opinia noastră, efectul util al principiului nediscriminării în dreptul Uniunii nu ar putea fi garantat dacă s-ar lua în considerare, în cadrul comparării situațiilor, factori care sunt pur ipotetici în raport cu situația specială a părților. Având în vedere circumstanțele speței, amintindu-se că uniunea consensuală încheiată în 2001 de domnul Römer nu a făcut decât să legalizeze o relație stabilă, întrucât aceasta exista în fapt încă din 1969, și ținând seama de faptul că în cauză este vorba despre o prestație care stabilește drept condiție ca beneficiarul să fie căsătorit și să nu fie separat în mod permanent, pare nejustificat să se ia în considerare, pentru efectuarea comparației respective, normele privind încetarea uniunii.

75 — Sub acest aspect, a se vedea Hotărârea Maruko, citată anterior (în special punctul 12 și următoarele).

76 — A se vedea hotărârea pronunțată la 14 ianuarie 2009 de Curtea federală germană pentru litigii de muncă (Bundesarbeitsgericht), în special punctul 34, și ordonanța pronunțată la 7 iulie 2009 de Curtea Constituțională Federală (Bundesverfassungsgericht), citată anterior, în special punctul 36 și următoarele.

77 — Cele două decizii mai sus menționate se referă în mod expres la hotărârea pronunțată de Curte la 1 aprilie 2008 în cauza Maruko, citată anterior.

consensuale înregistrate, și anume de la 1 august 2001, data de intrare în vigoare a LPartG. În ceea ce îl privește, reclamantul din acțiunea principală ar putea solicita să fie tratat, pentru calculul pensiei sale complementare, ca un beneficiar căsătorit care nu este separat în mod permanent începând cu luna următoare încheierii uniunii sale consensuale.

153. În consecință, propunem să se răspundă la a cincea întrebare în sensul că revine instanței naționale sarcina de a garanta aplicabilitatea deplină a principiului general al nediscriminării în funcție de orientarea sexuală, înlăturând aplicarea oricărei dispoziții din dreptul intern, precum articolul 10 alineatul (6) din Prima RGG, care ar fi contrară acestui principiu, de la o dată anterioară datei de expirare a termenului de transpunere a Directivei 2000/78.

2. Cu privire la limitarea în timp a efectelor hotărârii Curții

154. Prin intermediul celei de a șasea întrebări, instanța de trimitere solicită să se stabilească, în cazul în care Curtea ar hotărî că Directiva 2000/78, articolul 141 CE sau un principiu general al dreptului Uniunii se opun unei reglementări precum cea în cauză în acțiunea principală, dacă este necesar să se limiteze în timp beneficiul dreptului la o pensie în același cuantum cu cea plătită beneficiarilor căsătoriți și mai ales dacă este necesar să se considere că egalitatea de tratament în vederea calculului pensiilor nu se aplică decât drepturilor dobândite de beneficiar pentru perioadele de cotizații ulterioare datei de 17 mai 1990, în temeiul Hotărârii Barber, pronunțată la această dată [78].

155. Reclamantul din acțiunea principală și Comisia sunt de acord că nu există niciun motiv să limiteze în timp efectele hotărârii care urmează a fi pronunțată, aceasta din urmă referindu-se la Hotărârea Maruko, în cadrul căreia a fost examinată o problemă similară [79].

156. În conformitate cu o jurisprudență constantă, interpretarea unei norme de drept al Uniunii dată de Curte în exercitarea competenței pe care i-o conferă articolul 267 TFUE lămurește și precizează, dacă este nevoie, semnificația și domeniul de aplicare al acestei norme, astfel cum trebuie sau cum ar fi trebuit să fie înțeleasă și aplicată de la intrarea sa în vigoare. Rezultă că norma astfel interpretată poate și trebuie să fie aplicată de

78 — Hotărâre citată anterior, care privește egalitatea remunerațiilor dintre lucrătorii de sex masculin și lucrătorii de sex feminin, în care Curtea a hotărât că „efectul direct al articolului 119 din tratat [articolul 141 CE] nu poate fi invocat pentru a solicita deschiderea, cu efect de la o dată anterioară datei prezentei hotărâri, a unui drept la pensie, excepție acordată pentru lucrătorii sau pentru avânzii-cauză ai acestora care au introdus, înainte de această dată, o acțiune în justiție sau au formulat o reclamație echivalentă potrivit dreptului național aplicabil” (punctul 45).

79 — Citată anterior (punctul 77 și următoarele).

instanță chiar raporturilor juridice născute și constituite înainte de hotărârea asupra cererii de interpretare, dacă sunt reunite și condițiile care permit supunerea litigiului privind aplicarea normei respective instanțelor competente [80].

157. În mod excepțional, ținând seama de gravele inconveniente pe care hotărârea sa ar putea să le genereze pentru trecut, Curtea poate fi nevoită să limiteze posibilitatea oricărei persoane interesate de a invoca interpretarea pe care Curtea o dă unei dispoziții atunci când este sesizată cu o întrebare preliminară. O astfel de limitare temporală, în aplicarea unui principiu general de securitate juridică inerent ordinii juridice a Uniunii, nu poate fi admisă decât de Curte, chiar în hotărârea care se pronunță asupra interpretării solicitate [81].

158. Trebuie amintit că Curtea nu a recurs la această soluție decât în circumstanțe bine determinate, atunci când, pe de o parte, exista un risc de repercusiuni economice grave, cauzate mai ales de numărul mare de raporturi juridice constituite cu bună-credință pe baza reglementării considerate ca fiind în mod legal în vigoare, și, pe de altă parte, reieșea că particularii și autoritățile naționale au fost determinate să adopte un comportament neconform reglementării Uniunii ca urmare a unei incertitudini obiective și importante privind înțelesul normelor Uniunii, incertitudine la care contribuise eventual și comportamentul altor state membre sau al Comisiei [82].

159. În cazul în care Curtea ar intenționa să formuleze un răspuns cu privire la limitarea în timp a efectelor hotărârii pe care urmează să o pronunțe, deși nici Republica Federală Germania și nici Freie und Hansestadt Hamburg nu l-au solicitat, am arătat că, în cadrul prezentei proceduri preliminare, nu rezultă în niciun fel din dosar că echilibrul financiar al sistemului de pensie complementară administrat de pârâtul din acțiunea principală ar risca să fie afectat retroactiv de lipsa unei asemenea limitări.

160. Amintim că, în temeiul articolului 8 alineatul (10) ultima teză din Prima RGG, în cazul în care condițiile prevăzute la articolul 10 alineatul (6) punctul 1 din Prima RGG, și anume existența unei legături matrimoniale fără o separare permanentă, nu sunt reunite decât după începutul plății pensiei pentru limită de vârstă, trebuie, la cererea persoanei interesate, să se aplice începând cu această dată clasa de impozit III/0, care este mai favorabilă beneficiarilor. În cazul ipotetic în care domnul

80 — A se vedea în special o hotărâre pronunțată recent de Marea Cameră: Hotărârea din 13 aprilie 2010, Bressol și alții și Chaverot și alții (C-73/08, Rep., p. I-2735, punctul 90 și următoarele, precum și jurisprudența citată).

81 — A se vedea în special Hotărârea din 8 aprilie 1976, Defrenne (43/75, Rec., p. 455), Hotărârea din 27 martie 1980, Denkavit italiana (61/79, Rec., p. 1205, punctul 17), Hotărârea din 6 martie 2007, Meilicke și alții (C-292/04, Rep., p. I-1835, punctele 36 și 37), precum și Hotărârea Barber, citată anterior (punctele 41 și 44).

82 — A se vedea în special Hotărârea din 27 aprilie 2006, Richards (C-423/04, Rec., p. I-3585, punctul 42), precum și Hotărârea Bressol și alții și Chaverot și alții, citată anterior (punctul 93 și jurisprudența citată).

Römer ar fi putut încheia în octombrie 2001 o căsătorie, în locul unei uniuni consensuale, Freie und Hansestadt Hamburg ar fi trebuit să mărească pensia complementară care îi era plătită, în conformitate cu dispozițiile citate anterior. Or, finanțarea sistemului de pensii în cauză trebuie să fi fost planificată ținând seama de posibila apariție a modificărilor în starea civilă a beneficiarilor. Nu există nicio precizare conform căreia această posibilitate ar fi fost mărită în mod semnificativ prin introducerea în dreptul german a uniunii consensuale înregistrate.

161. De altfel, pârâtul din acțiunea principală, care se abține să adopte o poziție cu privire la această întrebare, nici nu susține că ar exista un risc financiar. Instanța de trimitere observă că, departe de a evoca teama de dificultăți serioase, Freie und Hansestadt Hamburg a subliniat, dimpotrivă, că numai câteva cazuri de beneficiari care au încheiat uniuni consensuale ar trebui să facă obiectul unor decizii de aplicare a noilor moduri de calcul al drepturilor la pensie. Reclamantul din acțiunea principală precizează că există mai puțin de 15 000 de uniuni consensuale înregistrate și că numărul de angajați pensionați pentru limită de vârstă de la Freie und Hansestadt Hamburg care au un partener de același sex nu este de natură să provoace consecințe financiare grave. În ipoteza în care Curtea ar răspunde afirmativ la întrebările adresate anterior, repercusiunile economice ale acestei decizii ar fi, așadar, minime.

162. În consecință, considerăm că, în cazul în care ar trebui să se răspundă la a șasea întrebare, nu ar fi necesar să se limiteze în timp efectele hotărârii care urmează a fi pronunțată.

F — *Cu privire la coroborarea dintre principiul egalității de tratament și un obiectiv rezultat din dreptul național, precum protecția specială a căsătoriei și a familiei*

163. Prin intermediul unei ordonanțe complementare, Arbeitsgericht Hamburg a adresat o a șaptea serie de întrebări, conform cărora aceasta solicită să se stabilească, în esență, dacă o normă de drept constituțional intern, precum principiul protecției speciale a căsătoriei și a familiei de către stat, care este înscris la articolul 6 alineatul (1) din Legea fundamentală, poate impune limite principiului comunitar al nediscriminării, directă sau indirectă, astfel cum rezultă în special din Directiva 2000/78.

1. Cu privire la supremația principiului dreptului Uniunii referitor la egalitatea de tratament

164. Prima parte a celei de a șaptea întrebări privește locul care trebuie atribuit unei norme constituționale germane, și anume articolul 6 alineatul (1) din Legea fundamentală, în ipoteza în care Curtea ar concluziona în sensul existenței unei discriminări directe.

165. Un răspuns negativ se impune având în vedere principiul fondator al dreptului Uniunii conform căruia normele de drept comunitar trebuie să aibă prioritate asupra tuturor normelor de drept național, independent de nivelul acestora din urmă, inclusiv atunci când acestea au valoare constituțională [83]. Principiul supremației are astfel un domeniu absolut de aplicare. Dacă nu ar fi așa, s-ar aduce atingere unității și chiar eficacității dreptului Uniunii.

166. Rezultă că dispoziții, precum cele prevăzute de Legea fundamentală, care vizează protecția căsătoriei și a familiei, chiar dacă au un rang constituțional, nu ar putea aduce atingere validității sau aplicării principiului nediscriminării înscris în dreptul Uniunii. În cazul în care dreptul Uniunii s-ar opune unor dispoziții naționale, supremația acestuia ar impune instanței naționale să aplice dreptul Uniunii și să înlăture aplicarea dispozițiilor naționale contrare [84].

167. Comisia subliniază că existența unei încălcări a Directivei 2000/78 sau a unui principiu general al dreptului Uniunii de interzicere a discriminării nu poate depinde de aprecieri sau de angajamente ale legiuitorului național.

168. Totuși, toate aceste considerații presupun existența unui conflict de norme, ceea ce nu pare să fie cazul în speță. Astfel, riscul de contradicție între articolul 6 alineatul (1) din Legea fundamentală și dreptul Uniunii este foarte scăzut de când Bundesverfassungsgericht (Curtea Constituțională Federală) a declarat că, în ceea ce privește statutul referitor la sistemul de asigurare profesională, o distincție între căsătorie și uniunea consensuală nu se justifica și că, în consecință, o persoană care a trăit într-o uniune consensuală avea dreptul, ca și o persoană care a fost căsătorită, la o pensie de urmaș în caz de deces al partenerului său [85]. Pentru a decide astfel, și-a întemeiat raționamentul pe dispozițiile dreptului german, în special pe articolul 3 alineatul (1) din Legea fundamentală, care enunță un principiu de egalitate a tuturor ființelor umane în fața legii, dar a făcut de asemenea trimitere la Hotărârea Maruko [86] în ceea ce privește existența unei discriminări pe motive de orientare sexuală. Bundesverfassungsgericht s-a pronunțat în mod clar asupra incidenței pe care dispozițiile articolului 6 alineatul (1) din Legea fundamentală le-ar putea avea în materie, considerând că faptul de a face trimitere la căsătorie și la protecția acesteia în

83 — Pentru o aplicare a acestui principiu în privința unei dispoziții discriminatorii a Legii fundamentale, și anume articolul 12a, care excludea, ca regulă generală, femeile de la posturi militare care presupun utilizarea armelor, a se vedea Hotărârea din 11 ianuarie 2000, Kreil (C-285/98, Rec., p. I-69).

84 — A se vedea, recent, Hotărârea din 19 noiembrie 2009, Filipiak (C-314/08, Rep., p. I-11049).

85 — Ordonanță pronunțată la 7 iulie 2009 de Bundesverfassungsgericht (citată anterior), prin urmare, ulterioară deciziei prin care Arbeitsgericht Hamburg a adresat Curții de Justiție întrebările sale preliminare complementare.

86 — Citată anterior, prevăzută la punctul 92 din ordonanța menționată a Bundesverfassungsgericht.

temeiul dispozițiilor constituționale, îndeosebi în aplicarea articolului menționat, nu era suficient în această situație pentru a justifica un tratament inegal.

169. Din ansamblul acestor elemente rezultă că singurul obiectiv întemeiat pe dreptul constituțional național pe care instanța de trimitere îl menționează în mod expres, și anume protecția specială a căsătoriei și a familiei de către stat, nu poate constitui un obstacol în calea principiului general al egalității, astfel cum există în dreptul Uniunii.

2. Cu privire la eventuala justificare a unei discriminări printr-un obiectiv rezultat din dreptul național

170. Este necesar să se răspundă la a doua parte a celei de a șaptea întrebări în măsura în care un răspuns negativ va fi fost formulat în ceea ce privește prima parte a acestei întrebări, în sensul că principiul egalității de tratament prevăzut de dreptul Uniunii trebuie să prevaleze asupra oricărui obiectiv național care ar putea să nu fie compatibil cu acest principiu.

171. Instanța de trimitere solicită să se stabilească în acest caz dacă și în ce condiții un obiectiv prezent în cadrul ordinii juridice interne dintr-un stat membru, precum protecția căsătoriei, ar putea fi totuși conciliat cu principiul amintit al dreptului Uniunii și să aducă o justificare acceptabilă în privința unei discriminări pe motive de orientare sexuală care ar fi definită.

172. În prealabil, precizăm că, în cadrul Directivei 2000/78, o dispoziție internă recunoscută ca reprezentând o discriminare cu caracter direct, în sensul acestui text, nu poate, în opinia noastră, să fie validată *a posteriori* pentru motivul că ar răspunde unui obiectiv rezultat din dreptul național, presupunând chiar că acest obiectiv este legitim. Astfel, articolul 2 alineatul (2) litera (a) din directiva menționată [87] nu prevede o justificare obiectivă echivalentă cu cea prevăzută la articolul 2 alineatul (2) litera (b) punctul (i) din aceeași directivă, în ceea ce privește discriminarea indirectă.

173. O lectură *a contrario* a acestor ultime dispoziții arată că o discriminare indirectă nu există dacă o măsură aparent neutră poate conduce cu certitudine la un dezavantaj special pentru persoanele de o anumită orientare sexuală în raport cu alte persoane, dar care, pe de o parte, este obiectiv justificată printr-un obiectiv legitim, iar, pe de altă parte, mijloacele de realizare a acestui obiectiv sunt adecvate și necesare. Reunirea unor asemenea criterii juridice permite să se respingă calificarea drept măsură cu caracter indirect discriminatoriu.

87 — Se reamintește că: „a) o discriminare directă se produce atunci când o persoană este tratată într-un mod mai puțin favorabil decât este, a fost sau va fi tratată într-o situație asemănătoare o altă persoană, pe baza unuia dintre motivele menționate la articolul 1”.

174. Într-adevăr, protecția căsătoriei și a familiei prevăzută în dreptul german la articolul 6 alineatul (1) din Legea fundamentală poate constitui în sine un obiectiv legitim. Acest obiectiv nu este, de altfel, străin de dreptul Uniunii. Astfel, potrivit articolului 9 din Carta drepturilor fundamentale, „dreptul la căsătorie și dreptul de a întemeia o familie sunt garantate în conformitate cu legile interne care reglementează exercitarea acestor drepturi". Această dispoziție a fost, în mod evident, inspirată din articolul 12 din CEDO [88]. În plus, articolul 33 alineatul (1) din Cartă prevede că „familia se bucură de protecție juridică, economică și socială".

175. Cu toate acestea, considerăm că este evident că obiectivul care urmărește apărarea căsătoriei și a familiei nu poate legitima o discriminare pe motive de orientare sexuală. Este dificil de conceput ce raport cauzal ar putea uni acest tip de discriminare, ca motiv, și protecția căsătoriei, ca efect pozitiv care poate rezulta de aici.

176. Pentru a nu exista o discriminare indirectă, în pofida existenței unui „dezavantaj special" suportat de partenerii de viață pensionați, ar trebui de asemenea, în conformitate cu articolul 2 alineatul (2) litera (b) punctul (i) din Directiva 2000/78, ca mijloacele utilizate – în speță, cu scopul de a proteja căsătoria și familia – să fie în același timp adecvate și necesare. Astfel cum am arătat deja în prezentele concluzii, nu considerăm că aceasta este situația, având în vedere că măsura în cauză nu este indispensabilă și cu atât mai puțin proporțională pentru atingerea obiectivului astfel urmărit.

177. În decizia din 7 iulie 2009, citată anterior, Bundesverfassungsgericht a adoptat de asemenea o poziție în acest sens, întrucât a reținut că distincția dintre uniunea consensuală și căsătorie nu poate fi justificată de protecția specială a celei de a doua și a subliniat că instituția căsătoriei poate fi protejată fără a fi necesar să se dezavantajeze alte moduri de viață.

178. În conformitate cu o jurisprudență constantă, revine instanței naționale, singura care este competentă să aprecieze situația de fapt din acțiunea cu care este sesizată și să interpreteze legislația națională aplicabilă, să stabilească dacă și în ce măsură reglementarea în cauză în acțiunea principală este adecvată pentru garantarea realizării unui „obiectiv legitim" și dacă aceasta nu depășește ceea ce este necesar pentru a-l atinge, în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) punctul (i) din Directiva 2000/78 [89].

88 — Articolul 12 din CEDO, intitulat „Dreptul la căsătorie", este formulat după cum urmează: „Începând cu vârsta stabilită prin lege, bărbatul și femeia au dreptul de a se căsători și de a întemeia o familie conform legislației naționale ce reglementează exercitarea acestui drept".

89 — Pentru cereri recente, în ceea ce privește discriminări bazate pe vârstă, a se vedea Hotărârea din 12 ianuarie 2010, Wolf (C-229/08, Rep., p. I-1), Hotărârea Pedersen, citată anterior, și Hotărârea Kücükdeveci, citată anterior, precum și jurisprudența citată.

179. Astfel cum rezultă din ansamblul acestor elemente, obiectivul enunțat la articolul 6 alineatul (1) din Legea fundamentală nu ar trebui să aibă o incidență determinantă, și în special să fie o cauză valabilă de justificare, în vederea aprecierii dacă articolul 10 alineatul (6) din Prima RGG generează o discriminare, directă sau indirectă, în sensul dreptului comunitar, dar revine, în definitiv, instanței naționale sarcina de a decide.

VI — Concluzie

180. Având în vedere considerațiile prezentate mai sus, propunem Curții să răspundă la întrebările preliminare adresate de Arbeitsgericht Hamburg după cum urmează:

„1) Pensiile complementare pentru limită de vârstă prevăzute de o reglementare cum este cea în cauză în acțiunea principală intră în domeniul material de aplicare al Directivei 2000/78/CE a Consiliului din 27 noiembrie 2000 de creare a unui cadru general în favoarea egalității de tratament în ceea ce privește încadrarea în muncă și ocuparea forței de muncă.

2) Dispozițiile coroborate ale articolelor 1, 2 și 3 alineatul (1) litera (c) din Directiva 2000/78 se opun unei reglementări precum cea în cauză în acțiunea principală, în temeiul căreia un beneficiar legat printr-o uniune consensuală înregistrată nu

dobândește o pensie complementară pentru limită de vârstă echivalentă cu cea acordată unui beneficiar căsătorit care nu este separat în mod permanent, cu toate că, în dreptul național, uniunea consensuală ar plasa persoanele de același sex într-o situație asemănătoare cu aceea a soților în ceea ce privește pensia menționată. Analiza posibilității de a compara trebuie să fie concentrată pe drepturile și pe obligațiile soților și ale partenerilor, astfel cum decurg din dispozițiile interne aplicabile căsătoriei, respectiv din cele aplicabile uniunii consensuale înregistrate, care sunt relevante, ținând seama de condițiile de acordare a prestației în discuție. Revine instanței de trimitere sarcina de a verifica dacă un partener de viață se află într-o situație de drept și de fapt asemănătoare cu cea a unui soț care beneficiază de pensia complementară pentru limită de vârstă care este prevăzută de sistemul de asigurare profesională administrat de Freie und Hansestadt Hamburg.

Cu titlu subsidiar, dacă analiza posibilității de a compara exclude existența unei discriminări directe pe motive de orientare sexuală, ar exista cel puțin o discriminare indirectă în sensul articolului 2 alineatul (2) litera (b) punctul (i) din Directiva 2000/78, din moment ce dispoziții precum cele ale reglementării în cauză în acțiunea principală, care prevăd un mod de calcul al unei pensii complementare pentru limită de vârstă mai favorabil în privința unui beneficiar căsătorit care nu este separat în mod permanent, pe de o parte, generează un dezavantaj special în defavoarea unui beneficiar legat printr-o uniune consensuală înregistrată și, pe de altă parte, nu răspund în mod obiectiv unui obiectiv legitim sau nu constituie un mijloc atât adecvat, cât și necesar pentru atingerea unui asemenea obiectiv, ceea ce revine instanței de trimitere să stabilească.

3) Nu este necesar să se răspundă la a patra întrebare preliminară. În subsidiar, se va răspunde că o reglementare precum cea în cauză în acțiunea principală nu poate încălca articolul 141 CE, însă ar putea, ceea ce revine instanței de trimitere să stabilească, să aducă atingere principiului general al dreptului Uniunii pe care îl constituie interzicerea discriminării pe motive de orientare sexuală.

4) Revine instanței naționale sarcina de a garanta aplicabilitatea deplină a principiului general al nediscriminării în funcție de orientarea sexuală, înlăturând aplicarea oricărei dispoziții din dreptul intern, precum cea în cauză în acțiunea principală, care ar fi contrară acestui principiu, dacă este cazul, chiar de la o dată anterioară datei de expirare a termenului de transpunere a Directivei 2000/78.

5) O prevedere din dreptul intern, chiar și de rang constituțional, nu poate justifica, în sine, o reglementare, precum cea care face obiectul acțiunii principale, care ar intra în conflict cu dreptul Uniunii și în special cu principiul egalității de tratament."